

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΟ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὡς καὶ περὶ τόσων ἄλλων κεφαλαίων τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸν γάμον, οὐδεμία γενικὴ μελέτη ἔχει γραφῆ· καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐνόητον, διότι μέχρι σήμερον δὲν ἔχει συλλεγῆ καὶ ἐπιστημονικῶς καταταχθῆ τὸ σχετικὸν ὕλικόν. Ἴνα τις ὄντως ἐξαντλήσῃ τὴν περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ γάμου ὡς κοσμικῆς τελετῆς πραγματείαν, ἀνάγκη εἶναι νὰ συλλέξῃ τὸ ὕλικόν του καὶ κατατάξῃ αὐτὸ κατὰ αἰῶνας, εἰ δυνατόν δέ, καὶ κατὰ τόπους, διότι φυσικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι πάντα τὰ γαμήλια ἔθιμα δὲν ἔμειναν ἀμετάβλητα κατὰ τὴν πάροδον τῶν αἰῶνων τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, οὐδ' ἦσαν τὰ αὐτὰ κατὰ τόπους, τοῦθ' ὅπερ περιτράνωσ μαρτυροῦσι τὰ σήμερον ἐθιζόμενα.

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολογικὴν κατάταξιν τοῦ ὕλικου, τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ εἶναι δύσκολον, ἂν ἡ συλλογὴ γίνῃ συστηματικῶς καὶ εἰς εὐρείαν κλίμακα, ἢ κατὰ τόπους ὅμως ἐξέτασις ἐλάχιστα, πιστεῦω, θὰ προσφέρῃ, διότι οἱ παρέχοντες τὰς σχετικὰς πληροφορίας συγγραφεῖς πολλάκις ἐκ παρέργου καὶ ὄλως γενικῶς ὁμιλοῦσιν ἐν τοῖς ἔργοις των, μὴ πολυπραγμονοῦντες περὶ τῶν τοπικῶν ἐθίμων. Δι' αὐτὸ μετ' ἰδιαιτέρας ὄλως προσοχῆς πρέπει νὰ σημειώνῃ καὶ χρησιμοποιοῖ ὁ ἐρευνητὴς τὰ χωρία ἐκεῖνα, ἐν οἷς περὶ τοπικῶν γαμηλίων ἐθίμων γίνεται μνεῖα.

Ὡμίλησα ἀνωτέρω περὶ τῶν πληροφοριῶν τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων τῶν εἰς τοὺς γάμους ἀναφερομένων. Αὐταὶ εἰς δύο δύνανται νὰ διαιρεθῶσι κατηγορίας, εἰς τὰς ἀναφερομένας πρῶτον εἰς τοὺς λαϊκοὺς γάμους καὶ δεύτερον εἰς τοὺς βασιλικούς καὶ πριγκιπικούς. Καὶ περὶ μὲν τῶν βασιλικῶν γάμων ἱκανά πως ἔχουσι γραφῆ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν καὶ καὶ χρονογράφων καὶ ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνητῶν, ¹⁾ περὶ τῶν λαϊκῶν ὅμως ἐλάχιστα.

Αἱ πηγαὶ ἐν τούτοις καὶ ἐνταῦθα δὲν σπανίζουσιν. Ἡ μελέτη τῶν

¹⁾ Ἐπιτετὸ δεύτερον κεφάλαιον τῆς παρούσης διατριβῆς τὸ περὶ βασιλικῶν καὶ πριγκιπικῶν γάμων πραγματευόμενον, ὅπερ, ἐλλείψει χώρου, θὰ δημοσιευθῆ εἰς τὸν προσεχῆ τόμον τῆς Ἐπετηριδος.

παπύρων, τῶν ἔργων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ μάλιστα τοῦ Γ' καὶ Δ' μ. Χ. αἰῶνος, εἶτα τῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων, τῶν διαφόρων συναξαρίων, τῶν σατυρικῶν ἔργων, τῶν μαγικῶν βιβλίων, τῶν ποιημάτων, τῶν ὄνειροκριτικῶν βιβλίων, τῶν ἐγγράφων (διαθηκῶν — προικοσυμφῶνων κ. τ. τ.) τῶν συλλογῶν τῶν ἐπιστολῶν, τῶν συλλογῶν τῶν νόμων, τῶν νομοκανόνων καὶ τῶν μεσαιωνικῶν μυθιστορημάτων, ἵνα γενικῶς ὁμιλήσωμεν, θὰ παράσχη πολύτιμον ὕλικόν.

Ἄνωτέρω ἀνέφερα τὰ μυθιστορήματα. Ταῦτα εἶναι πηγὴ, ἣν πρέπει τις μετὰ πολλῆς προσοχῆς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν. Ναι μὲν ἀποβλέπουσι πολλάκις οἱ συγγραφεῖς τῶν εἰς τὴν σύγχρονον αὐτῶν ἐποχὴν καὶ παρενείρουσιν εἰς αὐτὰ σύγχρονα ἥθη καὶ ἔθιμα, πολλάκις ὅμως παρασυρόμενοι καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων προτύπων, τὰ ὅποια ἀκολουθοῦσι, καὶ ὑπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ὑποτίθεται ἐξελισσόμενον τὸ δρᾶμα, παρεμβάλλουσιν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν καὶ πολλὰ ἀρχαῖα ἔθιμα, τὰ ὅποια διακρίτεια.

Τὴν ἔλλειψιν μ' ὄλα ταῦτα πολλῶν πληροφοριῶν περὶ τοῦ γάμου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἔρχεται ν' ἀναπληρώσῃ σπουδαιότατον βοήθημα, τοῦ ὁποίου πρέπει πολλάκις ὁ ἐρευνητὴς νὰ κάμνῃ χρῆσιν, ὁ σημερινὸς ἡμῶν δὴλον ὅτι βίος καὶ τὰ κατὰ τόπους νῦν κατὰ τοὺς γάμους ἐθιζόμενα.

Ἄν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν πολλοῖς συντηρητικότητά τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν προγόνων ἡμῶν, τότε θὰ εἶναι διατεθειμένος, κατ' ἀρχὴν, νὰ δεχθῇ ὅτι πολλὰ τῶν νῦν κατὰ τοὺς γάμους ἐθίμων θὰ ἦσαν καὶ Βυζαντινά. Τὸ γενικῶς οὕτως ἐνταῦθα λεγόμενον γίνεται ἔτι μᾶλλον πιθανόν, ἂν τὰ σήμερον ἐπικρατοῦντα γαμήλια ἔθιμα μαρτυροῦνται καὶ ὡς ἀρχαῖα.

Πῶς π. χ. νὰ μὴ καταλέξωμεν εἰς τὰ γνήσια γαμήλια Βυζαντινὰ ἔθιμα τὴν ἀγωγὴν τῆς νύμφης ἐφ' ἀμάξης ὑπὸ βοῶν συρομένης, ἣν ἐν τῷ μυθιστορηματί του, τοῖς Αἰθιοπικοῖς, ἀναφέρει ὁ Ἡλιοδώρος, ¹⁾ ἀφ' οὗ οὐ μόνον ἐν ταῖς ἀρχαῖαις Ἀθῆναις καὶ ἀλλαχοῦ, ²⁾ ἀλλὰ καὶ σήμερον ἔτι ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις τῆς Θράκης καὶ Καρυαῖς τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας οὕτως ἄγεται ἡ νύμφη; ³⁾ Ἡ πῶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι δὲν συνειθίζετο

¹⁾ Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικά I' 41.

²⁾ Χ. Βουλοδήμου, Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων 242.

³⁾ Κ. Χατζοπούλου, Ἡ ἐπαρχία Σαράντα Ἐκκλησιῶν ἐν Θρακικῇ Ἐπετηρίδι 1.194. Κατὰ τὸν G. Ferrario, Il costume antico e moderno τόμ. 1 μέρ. Β' σ. 545 ἐπὶ τῶν χρόνων του εἰς τὰ χωρία ἡ νύμφη ὠδηγεῖτο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νυμφίου ἐφ' ἀμάξης ὑπὸ βοῶν συρομένης.

κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἢ κλοπὴ τοῦ ζυγοῦ τῆς ἀμάξης, δι' ἧς θ' ἀπήγετο ἢ νύμφη, ἀφ' οὗ τὸ ἔθιμον αὐτό, ἀρχαῖον ὄν, εἶναι ἔτι καὶ νῦν ἐν χρήσει; ¹⁾ ἢ ὅτι ἡ λύσις τῆς παρθενικῆς ζώνης ἤτο τι ἄγνωστον, ἀφ' οὗ καὶ ἀρχαῖον εἶναι τὸ ἔθιμον καὶ σήμερον ἔτι ἐπιχωριάζει ἐν Ζωπανίῳ τοῦ Σισανίου, ἔνθα κατὰ τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου ἡ νεόνυμφος λύουσα ἀποθέτει ἐπὶ τῆς συζυγικῆς κλίνης, ἣν κατάσαρκα φορεῖ λεπτήν ζώνην;

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Ι' μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ὁ νυμφικός θάλαμος, ὁ παστός, θὰ ἐστολιζέτο ὅπως καὶ κατὰ τὸν Δ' καὶ Ι', ²⁾ ἀφ' οὗ καὶ σήμερον οὕτω κοσμεῖται.

Σήμερον ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις καὶ Μακεδονίᾳ, ὅταν ἀπὸ μακρινῆς ἀποστάσεως ἐκκινή ἢ συνοδεία τῆς νύμφης, ἵνα ὑπάγῃ εἰς τὸ χωρίον τοῦ γαμβροῦ, σπεύδουσι δριμεῖς καὶ προαναγγέλλουσι τὴν ἐκκίνησιν ἢ τὴν μέλλουσαν ἀφιξιν. ³⁾ Οὗτοι ἐν Βογατικῷ τῆς Ἰακεδονίας καὶ Καλαβρύτοις καλοῦνται *σχαριάτες* καὶ ἐν Καλαβρύτοις πάλιν *σ(υ)χαρικιάριδες*. ⁴⁾ Πῶς, κατόπιν τούτου, νὰ μὴ δεχθῆ τις ὅτι τὸ ἔθιμον θὰ ἦτο κοινὸν καὶ εἰς τοὺς λαϊκοὺς Βυζαντινοὺς γάμους, ἀφ' οὗ τὸ εὐρίσκομεν μνημονευόμενον κατὰ τοὺς βασιλικούς, ἐν οἷς οἱ τοιοῦτοι ἀγγελιαφόροι καλοῦνται *συγχαριάριοι*;

Ἄλλὰ καὶ λέξεις γαμήλιοι σήμερον σωζόμεναι καὶ ἀρχαῖαι ἢ ἀρχαιοτροποὶ οὔσαι πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἦσαν ἐν χρήσει καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους μετὰ καὶ τῶν ἀντιστοιχίων ἐθίμων. Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, φέρ' εἰπεῖν, καλεῖ *νυμφοστόλους* τὰς γυναῖκας τὰς στολιζούσας τὴν νύμφην, ⁵⁾ ὁ αὐτὸς ἐπ' ἴσης *νυμφοστόλον* ὀνομάζει τὸν πατέρα τοῦ γαμβροῦ, ⁶⁾ ὁ δὲ Πανάρετος ἐν τῷ Χρονικῷ του *νυμφοστόλον* τὸν συνοδεύοντα τὴν νύμφην μεταβαίνουσαν πρὸς τὸν μέλλοντα σύζυγον. ⁷⁾ Πῶς νὰ μὴ δεχθῆ τις ὅτι

¹⁾ Κ. Χατζοπούλου, "Ενθ' ἂν. καὶ Μ. Λουλουδοπούλου, Ἄνεκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἐθίμων κ.λ. π. 184—5.

²⁾ Κατὰ τὰς μαρτυρίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογενήτου, περὶ ὧν κατωτέρω.

³⁾ Ἐν Βογατικῷ τῆς Μακεδονίας καὶ Καλαβρύτοις τῆς Πελοποννήσου ἀντιστρόφως ἀναγγέλλουσιν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης τὴν μέλλουσαν ἔλευσιν τοῦ γαμβροῦ.

⁴⁾ Ἐν τῇ περιοχῇ Καλαβρύτων *σ(υ)χαρικιάριδες* καλοῦνται καὶ οἱ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης ἀναγγέλλοντες τὴν μέλλουσαν ἀφιξιν τῆς συνοδείας τοῦ γαμβροῦ. Ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις οἱ *σχαρικιάριδες* καλοῦνται *ἀποκρισιάριδες* καὶ ἐν Κρήτῃ *μαντατοφόροι*. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἀγγελιαφόροι οὗτοι πάντοτε ἀμείβονται.

⁵⁾ Κατὰ τὸν Θ. Πρόδρομον, Ἄμραντος ἢ γέροντος ἔρωτες (Notices et extraits des manuscrits 8 2 120) ὁ γέρον νυμφίος περιεφγάζετο τὸ πρόσωπον τῆς νύμφης καὶ «ὡς οὐ καλῶς ἢ ὀφρὺς βυφεῖη ταῖς νυμφοστόλοις ἐλοιδορεῖτο».

⁶⁾ Ὅρα Migne, PG. 133 1350. 1351.

⁷⁾ Tafel, Eustathii. Opuscula σ. 366.

ταῦτα οὕτω δημωδῶς κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐλέγοντο, ἀφ' οὗ παρ' ἀρχαίοις γνωστὰ εἶναι τὰ *νυμφοστολέω*, *νυμφοστολία*, *νυμφοστολίζω*, ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς δ' ἐγγράφοις συχνὰ ἀναφέρεται τὸ *νυμφοστολεῖν* καὶ ὁ *νυμφοστολισμός*, νῦν δ' ἐν Κύθνῳ *νυφοσιόλοι* καλοῦνται αἱ βοηθοῦσαι τὴν νύμφην νὰ ράψῃ τὰ νυμφικά της φορέματα, ἐν Ἰκαρίῳ δὲ καὶ Πόντῳ *νυμφοσιόλος* λέγεται ἡ γαμήλιος πομπή, ἣτις καὶ *γαμοσιόλος* ἐν Πόντῳ καλεῖται; Οὐδὲ ἀμφιβάλλομεν ὅτι ὁ γαμήλιος θάλαμος θὰ ἐλέγετο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους οὐ μόνον *παιτός*, ἀλλὰ καὶ *νυμφεῖος*, τοῦλάχιστον κατὰ τόπους, ἀφ' οὗ οὕτω καὶ ἐν Πόντῳ νῦν λέγεται.

Οὕτω προχωροῦντες, ἀλλὰ μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ ἐφεκτικότητος, θὰ δυνηθῶμεν νὰ πιστοποιήσωμεν τὴν συνήθειαν τῶν γαμηλίων λουτρῶν κατὰ τὸν μεσαίωνα, ἐν πολλῇ μὲν χρήσει σήμερον ὄντων, μόλις ὅμως κατὰ τοὺς βασιλικοὺς γάμους ἀναφερομένων, καὶ ἄλλων δὲ συνηθειῶν, αἵτινες εἰκάζομεν ὅτι θὰ ὑπῆρχον, περὶ ὧν ὅμως σχετικὰς μνείας δὲν ἔχομεν. Καὶ ἀγνοοῦμεν ἀκόμη ἐκ τῶν ἐθίμων τοῦ Βυζαντινοῦ γάμου τόσον πολλά! Πῶς λ. χ. ἐγίνοντο αἱ προσκλήσεις εἰς γάμον κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον, τίνες τελεταὶ συνώδευον τὴν κατασκευὴν τῶν γαμηλίων στεφάνων, τίνα ἄσματα ἔψαλλον οἱ τὸ ὄψικιον τοῦ γάμου ἀποτελοῦντες, ὅταν συνώδευον τοὺς μελλονύμφους ἐκ τῆς οἰκίας των εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖθεν, μετὰ τὴν τέλει τοῦ στεφανώματος, οἴκαδε, πῶς οἱ πενθεροὶ ὑπεδέχοντο τὴν τὸ πρῶτον εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ εἰσερχομένην νύμφην καὶ τίνες συμβολικαὶ πράξεις ἐπηκολούθουν, τίνα ἄσματα ἔψαλλοντο, ὅταν ἐχώρευον οἱ νεόνυμφοι, πάντα ταῦτα καὶ πλεῖστα ἄλλα εἶναι ζητήματα, τὰ ὁποῖα αἱ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν πηγαὶ ἀφίνουσιν ἀσυζήτητα.

Ἡ ἡμετέρα μελέτη ἐξετάζουσα τὸν Βυζαντινὸν γάμον ὡς κοσμικὴν τελετήν, ἐπὶ τῇ βάσει ὄλικου κατὰ τὸ πλεῖστον ὑφ' ἡμῶν συλλεγέντος, εἶναι λαογραφικῆ, δι' ὃ ἐκεῖνα μόνον τὰ σημεῖα θὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅσα συντελοῦσιν εἰς διαφώτισιν τοῦ θέματος ἀπὸ τοιαύτης ἀπόψεως, δὲν θ' ἀποφύγῃ ὅμως νὰ χρησιμοποίησῃ τὸ ἐκκλησιαστικὸν καὶ νομικὸν μέρος, τόσον ὅμως μόνον, ὅσον θὰ εἶναι ἀνάγκη, ἵνα δι' αὐτῶν διασαφηθῇ καὶ συμπληρωθῇ τὸ λαογραφικὸν καὶ ἀποτελεσθῇ οὕτως ἐνιαία μελέτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ο ΛΑΪΚΟΣ ΓΑΜΟΣ

Ὁ βίος τῆς Βυζαντινῆς κόρης γνωρίζομεν ὅτι ἦτο πολὺ περιωρισμένος· ἐν τῶν κυρίων αὐτῆς προσόντων ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ μὴ τὴν ἔχη ἴδει ὁ ἥλιος καὶ προχωρήσασαν εἰς τὴν ἡλικίαν· ἀρκετὰ μάλιστα χαρακτηριστικαὶ τῆς θαλαμεύσεως αὐτῆς εἶναι καὶ τινες ἐτυμολογίαι Βυζαντινῶν, καθ' ἃς ἡ κόρη τοῦ ὀφθαλμοῦ καλεῖται οὕτως ὡς περιοριζομένη καὶ φυλατομένη ἐντὸς τῶν βλεφάρων ὡς ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἡ κόρη τῆς οἰκογενείας, καὶ αἱ νύμφαι καλοῦνται οὕτως ἐκ τοῦ *νέον φαίνεσθαι*! «Καὶ αὐταὶ γὰρ τὸ πρὶν θαλαμευόμεναι νέον φαίνονται ὅτε τὸ τῆς ἡλικίας ἄνθος αὐταῖς ἀπανθεῖ» κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον ¹⁾.

Περὶ τούτου, καὶ ἄλλοθεν γνωστοῦ, σαφέστατα ὁμιλεῖ καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγων τὰ ἐξῆς ἐν τῷ εἰς Μάξιμον ἐγκωμίῳ του· «Τὸν ἅπαντα θαλαμευομένη ἡ κόρη χρόνον, μηδέποτε τὸν νυμφίον ἐωρακυῖα ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας οὕτω ποθεῖ καὶ στέργει ὡς σῶμα οἰκεῖον» καὶ πάλιν «ἀνθρώπῳ μηδέποτε ὀφθέντι μηδὲ γνωσθέντι καὶ τὴν θυγατέρα τὴν ἑαυτῶν καὶ προῖκα χρημάτων πολλῶν ἐγχειρίζομεν». ²⁾ Ὑπὸ τοιούτους ὄρους πᾶς τις κατανοεῖ ὅτι εἰς τὴν ἄπειρον Βυζαντινὴν δὲν ἐδίδετο ἐλευθερία ἐκλογῆς τοῦ μέλλοντος συζύγου. Καὶ δὲν ἀρνούμεθα μὲν ὅτι ἡ νέα μεταβαίνουσα εἰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις καὶ γυναικείας συγκεντρώσεις, εἰς λουτρὰ ἢ γάμους εὗρισκεν εὐκαιρίαν νὰ ἴδῃ καὶ ἀγαπήσῃ τὸν μέλλοντα σύζυγόν της, ὅστις ἐκώμαζε μετὰ τῶν φίλων πρὸς τῆς ἐρωμένης τὴν οἰκίαν ³⁾ ἢ, κατὰ τὸν Ἀχιλλέα Τάτιον, ⁴⁾ ἔκαμνε «ἐξῶθεν ἀκροβολισμοὺς» ἢ, κατὰ τὸν Θ. Πιρόδρομον, *συχνογυρίσματα*, ⁵⁾ καὶ ἄφινε τὸν ἐρωτὰ του νὰ ἐκδηλωθῇ εἰς στίχους οἴοι οἱ ἐπόμενοι·

¹⁾ 1384.37.

²⁾ *Migne*, PG. 51.230.

³⁾ *Foerster*, Zwei neue Reden des Choricus Rh. M. 49.495.

⁴⁾ Ἀχιλλέως Τατίου, Τῶν κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτορῶντα λόγοι δκτὼ Α΄ 9.

⁵⁾ Καὶ τί μὲ παρωδήγησες τὴν ἀπωφραμισμένην
μὲ τὰ συχνογυρίσματα καὶ μὲ τὰς κομπωσίας;

λέγει πρὸς τὸν Πιρόδρομον ἡ σύζυγός του. *Hesseling* — *Pernot*, *Poèmes Prodromiques* 1.110.

*Παράκνυον, φῶς μου γλυκύ, νὰ σοῦ ἰδῶ τὰ κάλλη ¹⁾
 μετὰ τὸ φέγγος ἔρχομαι, κόρη, εἰς τὸ περιβόλιον
 εὐγενική μου καὶ καλή, ἐξύπνησ', ἄν κοιμᾶσαι ²⁾.
 ψέμαν οὐ λέγω ὁ ταπεινός, τὰς νύκτας οὐ κοιμοῦμαι
 οὐδὲ ἡ καρδιά μου γαληνεῖ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας σου ³⁾.*

Ταῦτα πάντα ὅμως δὲν ἔδιδον τὸ δικαίωμα εἰς τὴν κόρην αὐτὴ νὰ ἐκλέξῃ τὸν σύμβιόν της. Προκειμένου περὶ γάμου, νόμος παρθένων ἦτο «πρὸς τὴν πεῦσιν τοῦ κρατοῦντος ἀποκρίνασθαι» καὶ «συννεύειν εἰς τὸ παρ' ἀμφοτέρων βούλημα» ⁴⁾.

Ἡ ἡλικία ἄλλως τε, καθ' ἣν συνήθως ἐτελεῖτο ὁ γάμος, ἦτο τοιαύτη, ὥστε οὐδὲ ἠδύνατο κἄν ἡ νύμφη ἢ ὁ μὴ αὐτεξούσιος νυμφίος νὰ ἔχῃ ἰδίαν γνώμην. Καὶ ἠρωτᾶτο μὲν ἐνίοτε καὶ ἡ κόρη «εἰ κατὰ νοῦν ὁ γάμος αὐτῆ καὶ ἀρεστός ὁ νυμφίος», ⁵⁾ ἀπόλυτος ὅμως κύριος νὰ κανονίσῃ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἦτο ὁ πατήρ, τοῦ ὁποίου ἦτο ἀναγκαία ἡ συγκατάθεσις πρὸς γάμον τῆς θυγατρὸς, καθ' ἣς, ἐνίοτε δυστροπούσης, ἀντὶ τῆς ἐκ τῶν λόγων πειθοῦς ἐπέσειε τὴν ἀπειλὴν τῆς πατρικῆς κατάρας ⁶⁾ καὶ εἰς ἣν καὶ ἄκουσαν πολλάκις ἐπέβαλλε τ' ἂν γάμον. ⁷⁾ Τὸ

*νυμφευμάτων μὲν τῶν ἐμῶν πατήρ ἐμὸς
 μέριμναν ἔξει κοῦκ ἐμὸν κρίνειν τάδε ⁸⁾*

ἦτο σχεδὸν κανὼν κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον.

«Ὅσοι παῖδας ἔχετε νέους καὶ πρὸς τὸν κησικὸν βίον αὐτοὺς ἀγαγεῖν μέλλετε, ταχέως ὑπὸ τὸν τοῦ γάμου ζυγὸν αὐτοὺς ἔλκετε» ἀνεφώνει ὁ ἱερός Χρυσόστομος, ⁹⁾ συμφωνῶν καὶ πρὸς τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου τὰς σχετικὰς διατάξεις ¹⁰⁾ καὶ πρὸς τὴν τῶν χρόνων του συνήθειαν.

Κατὰ τὰς διατάξεις ταύτας ὁ τῆς ἐφηβείας χρόνος συνεπληροῦτο διὰ

¹⁾ *A. Μηλιαράκη*, Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας στίχ. 1747.

²⁾ *Hesseling*, Ἀχιλλεῖς στίχ. 1223.

³⁾ *Hesseling—Pernot*, Ἐρωτοπαίγνια στίχ. 135. Τύπους ἐρωτικῶν ἐπιστολῶν καὶ ἐρωτικῶν ποιημάτων βλέπε ἐν τῷ Β'. βιβλίῳ τῶν κατὰ Δρόσιλλαν καὶ Χαρικλέα τοῦ *Νικητὰ Εὐγενειανοῦ*.

⁴⁾ Ἡλιοδώρου, Αἰθιοπικὰ Λ'. 21.22.

⁵⁾ Μαρτύριον τῆς ἁγίας Μάρτυρος Εὐγενίας, *Migne*, PG. 116.612.

⁶⁾ *Μιχ. Ψελλοῦ*, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα ἐν *K. Σάβα*, Μεσ. Βιβλ. 5. 8.

⁷⁾ Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας Μελάνης τῆς Ρωμαίας, *Migne*, PG. 116. 753.

⁸⁾ *Ἐδριπίδου*, Ἀνδρομάχη 987.

⁹⁾ Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Θεσσαλονικεῖς ὁμιλία Ε'. *Migne*, PG. 62. 426.

¹⁰⁾ *Joh. Marquard*, Das Privatleben der Römer σ. 28.

μὲν τὰς γυναῖκας κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος, διὰ δὲ τοὺς ἄνδρας κατὰ τὸ δέκατον τέταρτον. Μόνον μετὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο ὄριον, ἂν ἐγένετο ὁ γάμος, ἔθεωρεῖτο νόμιμος, ἄλλως ἄκυρος. ¹⁾ Ἄν μάλιστα ὑπανδρευέτο τις κόρην νεωτέραν τῶν 12 ἔτῶν, τότε ἤρχετο εἰς σχέσιν μετὰ αὐτήν, ὅταν συνελήρου αὐτὴ τὴν δωδεκαετίαν ²⁾.

Τὰς διατάξεις ταύτας παρέλαβε μετὰ ταῦτα καὶ ἡ ἐκκλησία καὶ διὰ πολλῶν ἐπεκύρωσε συνοδικῶν ἀποφάσεων ³⁾ οὕτως ὥστε καθ' ὅλην τὴν Βυζαντινὴν περίοδον νόμιμος πρὸς γάμον ἡλικία διὰ μὲν τὸν ἄνδρα ἔθεωρεῖτο τὸ δέκατον τέταρτον ἔτος, τὸ δωδέκατον δὲ διὰ τὴν γυναῖκα καὶ βραδύτερον τὸ δέκατον τρίτον, συμπληρωμένον ⁴⁾.

Καὶ αὐτὰ μὲν διέτασσον οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι καὶ κανόνες, πολλοὶ ὅμως τῶν γονέων φαίνεται ὅτι ὑπάνδρευον τὰ τέκνα των εἰς ἡλικίαν μικροτέραν τῆς ὀριζομένης, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν σχετικῶν ψόγων καὶ παρατηρήσεων. Οὕτω, κατὰ τοὺς πολιτικοὺς νόμους, « ἡ ἥτιτων τῶν δώδεκα ἔτῶν γαμηθεῖσα τότε γίνεται νόμιμος γαμετή, ὅτε παρὰ τῷ ἀνδρὶ τὰ δώδεκα ἔτη πληρώσῃ, ⁵⁾ κατὰ δὲ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου ⁶⁾ « Ἐὰν κοράσιν ὄρμαστῆ (= ὑπανδρευθῆ) παρκάτω παροῦ τὰ δώδεκα ἔτη οὐδὲν λογίζεται ἡ ὄρμασία ἐκείνη γάμος, ἀλλὰ μνηστρα ». Κατὰ συνοδικὴν ἀπόφασιν προκληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου « ἡ τὴν παρθενικὴν λυθεῖσα ζώνην ἐν ἀώρω τῇ ἡλικίᾳ, τοῦ φθορέως διαζυγῆσεται καὶ ὁ ἱερολογῆσας αὐτοὺς ἐν γνώσει

¹⁾ Ecloga ad Prochiron mutata τίτλ. 1: 10 (*Zachariae v. Lingenthal, Jus Graecor.* 4. 64).

²⁾ Βασιλικά βιβλ. 29 τίτλ. 1. 64. Κατὰ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου (*Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6 552*) ὄφειλε ἀνά μηδὲν μιγῆ ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν γυναῖκα ἕως οὖν ἀπληρώσῃ τὸ ἰβ'. ἔτη μετ' αὐτοῦ.

³⁾ *Νικοδ. Μίλας*, Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, σ. 832 (μετάφρ. Ἀποστολοπούλου) *J. Zhishman, Das Eherecht der orientalischen Kirche* σ. 201 ἐξ. Πβ. καὶ *Ράλλη — Πολίη, Σύσταγμα* 2.224, 5.35. Ἐπιθεὶ καὶ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου (*Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6.541*)

⁴⁾ Κατὰ τὴν ΡΘ', νεαρὰν *Λέοντος τοῦ Σοφοῦ* δὲν ἔπρεπε νὰ γίνεται ἱερολογία ἐνδοθεν τοῦ τρισκαιδεκάτου χρόνου ἐπὶ γυναικῶν, *Migne, PG.* 107. 640. Κατὰ νεαρὰν *Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ* ἔπρεπεν ἡ μνηστὴ νὰ ἔχη συμπληρώσει τὸ δέκατον τρίτον ἔτος καὶ κατὰ τὸν *Γ. Φραντζῆν* (*Χρονικ.* 225.18) ἵνα ὁ γάμος εἶναι τέλειος ἔπρεπεν ἡ κόρη νὰ φθάσῃ τὸ δέκατον τέταρτον ἔτος. Διὰ σύναψιν νομίμου γάμου ὁ *Κωνστ. Πορφυρογέννητος* ἀπαιτεῖ διὰ μὲν τὸν ἄνδρα τὸ δέκατον πέμπτον ἔτος, διὰ δὲ τὴν γυναῖκα τὸ δέκατον τέταρτον, *Migne, PG.* 113. 493. ὄρα καὶ *J. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters* σ. 176.

⁵⁾ *Epanagoga aucta* τίτλ. 14 1δ (*Zachariae v. Lingenthal, Jus Graecor.* 4.223).

⁶⁾ *Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6.541.*

καθαιρεθῆσεται. ¹⁾ Εἰς ταῦτα τέλος ἄς προστεθῆ ὅτι ὡς μίαν αἰτίαν τῶν κατὰ τὸν ΙΕ'. αἰῶνα μεσοῦντα λυπηρῶν Ἰωσήφ ὁ Βρυέννιος θεωρεῖ τὸ ὅτι πολλοὶ «τὰς θυγατέρας αὐτῶν ἀνήβους παιδοφθορία παραδιδόασιν ²⁾).

Ἡ πρὸς γάμον αὕτη ἡλικία, ἥτις πολλαχοῦ ἐφυλάσσετο μέχρις ἑξατάτων, ³⁾ ὥριζε τὰ πρὸς τὰ κάτω χρονικὰ ὄρια· πρὸς τὰ ἄνω ἠδύνατο, φυσικά, οἱ εἰς γάμον συνερχόμενοι νὰ προχωρήσωσι καὶ ἕπερ τὸ εἰκοστὸν ἔτος. Ἐπ' ἴσης δέον νὰ παρατηρηθῆ ἔνταυθα ὅτι οὐχὶ σπανίως μεταξὺ τῶν συζευγνυμένων παρατηρεῖτο σημαντικὴ διαφορὰ ἡλικίας, ⁴⁾ οὐχὶ ἀσυνήθη δ' ἦσαν τὰ παραδείγματα νεαρῶν παρθένων πτωχῶν, αἵτινες χάριν πλουσιῶν ἀντιπροίκων, ἐδέχοντο νὰ ὑπανδρευθῶσιν ὑπεργήρους, τοῦθ' ὅπερ κομψῶς ἔσατύρισεν ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ἐν τῷ ἐργιδίῳ του τῷ ἐπιγραφομένῳ Ἀμάραντος ἢ γέροντος ἔρωτες, βραδύτερον δὲ τὸ νεότερον ποίημα περὶ τοῦ γέροντος νὰ μὴν πάρη κορίτσι. Ὑπῆρχον δὲ πρὸς τὰ ἄνω καὶ ὄρια, διὰ τὰ ὅποια οἱ μὲν πολιτικοὶ νόμοι ἐδείκνυον ἐλαστικότητα, ⁵⁾ ἄτινα ὁμως, κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικὸς τοῦλάχιστον κανόνας, δὲν ἐπετρέπετο νὰ ὑπερβαίνωνται· δὲν ἐπετρέπετο δὴλα δὴ νὰ συνάπτωσι γάμον ἄνδρες ὑπερβάντες τὸ ἑβδομηκοστὸν ἔτος καὶ γυναῖκες ὑπὲρ τὰ ἐξήκοντα γενόμεναι ⁶⁾).

Ἄν διὰ τὸν γάμον τοιαῦτα χρονικὰ ὄρια ἐτίθεντο, διὰ τὴν μνηστείαν δὲν συνέβαινε τὸ αὐτό. Εἰς τὰς Βυζαντινὰς χώρας καὶ κατὰ διαφόρους αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου καὶ βραδύτερον δέ, ὡς ἢ καὶ σήμερον χρησις δηλοῖ, χάριν πολιτικῶν, κοινωνικῶν ἢ κληρονομικῶν λόγων οἱ γονεῖς ἐμνήστευον εἰς πολὺ μικρὰν ἡλικίαν τὰ τέκνα των, ⁷⁾ γαμήλια συμβόλαια γράφοντες καὶ ὑπόβολα δίδοντες. ⁸⁾ Κατὰ τοὺς παλαιοὺς νόμους ἢ τοιαύτη μνηστεία ἠδύνατο νὰ γίνῃ καὶ κατὰ τὸ ἑβδομον ἔτος, ⁹⁾ τὸ αὐτὸ δ' ὥριζε

¹⁾ *Migne*, PG. 119. 802.

²⁾ Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου, Τὰ παραλειπόμενα 3. 120 (Ἔκδ. Εὐγ. Βουλ. γάρας).

³⁾ Ἐν Χαλδίᾳ μάλιστα τοῦ Πόντου ἔλεγον παροιμιωδῶς «δωδεκάχρονον κορίτσι» γιὰ ἔς σὸν ἄντραν γιὰ ἔς σὴν φούρναν» Π. *Μελανοφρύδου*, Ἡ ἐν Πόντῳ Ἑλληνικὴ γλῶσσα σ. 119. Ὅτι παρεβαίετο πολλάκις ἢ νόμιμος πρὸς γάμον ἡλικία κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς ἀλώσεως χρόνους καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐσημείωσε καὶ ὁ Ν. Βέης ἐν τῇ διατριβῇ του· Ὑπῆρχε jus primae noctis παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς; BZ. 21.172.

⁴⁾ Ἐπιθι καὶ τὸ περὶ βασιλικῶν γάμων κεφάλαιον.

⁵⁾ Φ. *Φαρμά*, Ὁ γάμος παρ' Ἑλλήσι σ. 226.

⁶⁾ *Νικοδ. Μίλας*, Ἐνθ' ἄν σ. 833.

⁷⁾ *Ἄννα Κομνηνή*, Ἄλεξ. 1.417.20.

⁸⁾ *Ecloga privata aucta* τίτλ.1.1 (*Zachariae v. Lingenthal Jus Graecor.* 4. 7). Ἐν τοῖς ἐγγράφοις τούτοις ὥριζετο πρόστιμον ἐν περιπτώσει ἐγκαταλείψεως.

⁹⁾ Νεαρά ΡΘ'. *Λέοντος τοῦ Σοφοῦ*, *Migne*, PG. 107. 640.

καὶ νεαρὰ Ἀλεξίου Α΄. τοῦ Κομνηνοῦ «ἀλλ' οὐχ ὥστε ἀπαρτίξειν τελείαν μνηστείαν, ἀλλὰ μόνον κρατύνειν τὰς περὶ μνηστείας λογοποιίας».

Ὅταν οἱ γονεῖς ἔβλεπον ὅτι τὰ τέκνα των ἔφθασαν εἰς γάμου ἡλικίαν, τότε αὐτοὶ ἐφρόντιζον περὶ τῆς ἀποκαταστάσεώς των, τὴν νύμφην ἢ τὸν γαμβρὸν ἐκλέγοντες καὶ τὰ τοῦ γάμου μετὰ τῶν συμπενθέρων συμφωνοῦντες. ¹⁾ Οὐχὶ σπανίως ἐν τούτοις ὡς βοηθοὺς πρὸς πλήρωσιν τοῦ συνοικεσίου μετεχειρίζοντο τοὺς φίλους, συγγενεῖς ἢ καὶ εὐνοὺς οἰκέτας ²⁾ τοὺς *μεσάζοντας* ἢ *μεσολαβοῦντας* ἢ *μεισιτεύοντας* ³⁾).

Εἰς τὸν Βυζαντινὸν ἐν τούτοις κόσμον ἐπανειλημμένως ἀναφέρονται καὶ οἱ *προξενοῦντες* ἢ *προξενηταὶ* ἢ αἱ *προξενήτριαι* ⁴⁾ ἢ *κουρκουσοῦραι*, ⁵⁾ πρόσωπα δῆλα δὴ ὡς ἐπάγγελμα τὸ *προξενεῖν* ἀσκοῦντα, ἅτινα, ἀντὶ ἀμοιβῆς, ⁶⁾ ἀνελάμβανον νὰ ἐξεύρωσι καὶ συστήσωσι τὸν κατάλληλον γαμβρὸν ἢ νύμφην. Ἐννοεῖται δ' ὅτι τὰ πρόσωπα ταῦτα, περὶ ὧν δὲν ὑπῆρχε παρὰ τῇ κοινωνίᾳ καλὴ ὑπόληψις, ⁷⁾ γνωρίζοντα τὸ συμφέρον των, ἐφρόντιζον νὰ φαίνωνται εἰς ἑκάτερον μέρος παρέχοντα τὰς ὑπηρεσίας των, οὕτως ὥστε ν' ἀμείβωνται διττῶς. Ὁ Κεκαυμένος ἐν τῷ στρατηγικῷ του (σ. 56) εἰρωνικῶς ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν λέγων· «Καὶ δοὺς (ὁ γαμβρὸς) αὐταῖς ὧν χρῆζουσι, πέμπει ἐπαγγελλόμενος μεγάλα, εἰ προξενήσουσιν αὐτῷ γυναῖκα καλήν· αἱ δὲ τὴν κρεῖττονα ἐπαγγέλλονται, προμεμισθωμένοι δ' οὔσαι παρὰ γυναικὸς εἰς τοῦτο, ἀπελθοῦσαι πρὸς αὐτήν, εὐρομέν σοί φασι, οἷον ἤθελες, ἀπόλαυσον τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ».

Ὡς προξενηταὶ δέ, καὶ μάλιστα προξενήτριαι, ἐχρησίμευον μᾶλλον πρεσβυτικά πρόσωπα, ⁸⁾ εἰς παλαιότερους δ' αἰῶνας καὶ γυναῖκες εἰς τὴν τάξιν τῶν *παρθένων* ἀνήκουσαι, ὡς μᾶς ἀφίνει νὰ ἐννοήσωμεν Βασίλειος ὁ

¹⁾ *Συμεὼν Θεσσαλονίκης*, Περὶ τοῦ τιμίου νομίμου γάμου· *Migne*, PG. 155.505.

²⁾ *Θεοδώρου Προδρόμου*, Τῶν κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα βιβλία Θ', Β' 381. *Migne*, PG. 51.233.

³⁾ *Πασχάλ. Χρονικόν* 578.3, 579.10. *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου*, Τὰ σφζόμενα 1.14.20 (ἐκδ. Λάμπρου), *Μιχ. Ψελλοῦ*, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανῆν (*Κ. Σάθα*, Μεσ. βιβλ. 5.76), *Γ. Κεδρηνοῦ*, Σύνοψ. Ἱστορ. 2.310.

⁴⁾ Τὸ *προξενεῖν* γάμον τινὶ σύνθηες παρ' *Ἀχιλλεῖ Τατίφ*, Τῶν κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα λόγοι ὀκτῶ Α': 7, 1Β'. 10. Ἐν τῷ στρατηγικῷ τοῦ *Κεκαυμένου* σ. 49 (ἐκδ. Wassiliewskii) κεῖται «ἄλλοι δὲ προξενοῦσι γαμβροὺς καὶ νύμφας» καὶ πάλιν σ. 59 «γυναῖκες, αἱ εἰς τὸ προξενεῖν πείραν ἔχουσι».

⁵⁾ *Κεκαυμένου*, Στρατηγικόν σ. 56.

⁶⁾ *Χρυσοστόμου*, Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον *Migne*, PG. 51.235, *Μιχ. Ψελλοῦ*, Εἰς τὴν θυγατέρα Στυλιανῆν (*Κ. Σάθα*, Μεσ. βιβλ. 5.76), *Κεκαυμένου*, Στρατηγικόν σ. 49.56.

⁷⁾ Ὁ *Κεκαυμένος* σ. 56 τὰς καλεῖ ἀτίμους.

⁸⁾ *Χρυσοστόμου*, Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον, *Migne*, PG. 51.233.

Μέγας λέγων¹⁾ «'Επίφογον τὸ παρθένον γάμου προμνήστριαν γίνεσθαι».

Οἱ προξενηταὶ ἢ αἱ προξενήτριαι, ἵνα εἰς τὸ ποθούμενον φθάσωσιν ἀποτέλεσμα; ἔξῃρον τοῦ προξενουμένου καὶ ἄλλα προσόντα καὶ δὴ τὰ ἔξῃς τέσσαρα· τὴν περιφάνειαν τοῦ γένους, τοῦ σώματος τὸ κάλλος, τὴν ἀνάλογον ἡλικίαν καὶ τὸ ποσὸν τῆς προικός.²⁾ Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἐπιτήδειοι προξενηταί, ἵνα τοῦ ποθουμένου ἐπιτύχωσιν, ἐπεδείκνυον εἰς τὸν ὑποψήφιον γαμβρὸν καὶ εἰκόνα τῆς νύμφης. Τοῦτο δὲν μᾶς πιστοποιεῖται διὰ τὰς κόρας τῆς κατωτέρας κοινωνικῆς τάξεως, διὰ τὰς τῶν εὐγενῶν ὅμως καὶ καὶ τὰς ἐκ βασιλικῆς αἵματος σαφῶς μαρτυρεῖται³⁾.

Οὐ μόνον δ' ὁ Χρυσόστομος, ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα συγγραφεῖς ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ μισθοῦ, ὃν οἱ προμνηστεύοντες ἐλάμβανον, τόσον δ' ἢ συνθήθεια αὕτη τῆς πληρωμῆς εἶχεν ἐπικρατήσει, ὥστε καὶ οἱ νόμοι κατόπιν ἠναγκάσθησαν νὰ κανονίσωσι τὸ ζήτημα. Πβ. «'Ἡ διάταξις βούλεται τὸν προξενουῦντα γάμον μάλιστα μὲν μηδὲν λαμβάνειν, εἰ δ' ὅλως ἀνέχεται λαβεῖν, εἰ μὲν μηδὲν συνεφώνησε περὶ τούτου, μηδὲν ὅλως λαμβάνειν, εἰ δὲ καὶ συνεφώνησε μὴ ὑπὲρ τὴν εἰκοστὴν μοῖραν τῆς προικός καὶ τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς ἐπιζητεῖν».⁴⁾ Πάντως τὸ ἀνώτατον ποσὸν τῆς ἀμοιβῆς δὲν ὑπερέβαινε τὰς δέκας λίτρας χρυσοῦ⁵⁾.

Συνέβαινε ὅμως καὶ τι ἄλλο· ὁ νέος ἠγάπα τὴν μέλλουσαν σύζυγόν του, ἔσπευδε νὰ τὴν ζητήσῃ εἰς γάμον ὑπισχνούμενος, καὶ πολλάκις παρέχων, δῶρα εἰς τὸν μέλλοντα πενθερόν, μέσον, ὅπερ εἰς πολλὰς περιστάσεις ἀπεδείκνυτο ἀποτελεσματικόν⁶⁾.

Εἴπομεν ὅτι ἡ νύμφη μέχρι τοῦ γάμου της ἦτο σχεδὸν ἀθέατος. Δὲν πρέπει ἐν τούτοις ν' ἀποσιωπήσωμεν ὅτι πρὸ τῆς μνηστείας εὐρίσκετο τρόπος νὰ ἴδῃ ὁ νέος ἀθέατος τὴν προξενουμένην εἰς φιλικὴν οἰκογένειαν καὶ νὰ εἴπῃ τὴν περὶ αὐτῆς γνώμην του. Ὅτι λέγει ὁ Ι. Μαλάλας περὶ

¹⁾ Περὶ Παρθενίας, Migne, PG. 30.713.

²⁾ Χρυσόστομος, Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον, Migne, PG. 51.240· τοῦ αὐτοῦ εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἡμιλία IB' PG. 62.390, Γρηγορίου Νύσσης, Περὶ παρθενίας, Migne, PG. 46.325, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σωζόμενα 1.14.18 καὶ 350.28. Βίος τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά σ. 166, Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Ποίημα παραινετικὸν στίχ. 532 (Wagner).

³⁾ Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως, Ἱστορία σύντομος 18.17 (Βόνν.) Ζωσίμου, Ἱστορ. 249.10 ἔξ.

⁴⁾ Πρόχειρον 4. 1. σ. 26 καὶ Σύνοψις 28.4. 1 σ. 270. Ὅρα καὶ Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλον 4.3. 12.

⁵⁾ Βασιλικά βιβλ. 54. 15. 4.

⁶⁾ Λόγγον Σοφιστοῦ, Τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην Λόγοι Δ', Α' 18. 2, Γ'. 25.1. Ἀσιζαί τῆς Κύπρου (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6. 528).

τοῦ Θεοδοσίου ἰδόντος ἐν τῷ κουβουκλίῳ τῆς ἀδελφῆς του Πουλχερίας διὰ μέσου τοῦ βήλου τὴν μέλλουσαν σύζυγόν του Ἀθηναΐδα, ¹⁾ ἀντιπροσωπεύει τὸ κοινὸν Βυζαντινὸν ἔθιμον, ὅπερ καὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις μέχρι τοῦ νῦν ἐπικρατεῖ.

Ἄφ' οὗ οἱ οἰκεῖοι συνεβιβάζοντο νὰ γίνῃ ὁ γάμος, εἰς πίστωσιν τῆς συμφωνίας, ἀντήλασσον *ἐγκόλπια*, ²⁾ τοῦτο δ' ἐθεωρεῖτο κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους Νομοκάνοντας, πιστοποιοῦντας ὅτι μέχρι τῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων ἐπεκράτει ἡ συνήθεια, ἐθεωρεῖτο, λέγω, «συμφωνία ἀμετάτρεπτος καὶ γάμος στερεωμένος» ³⁾.

Ἄλλη ἐπ' ἴσης προκαταρκτικὴ τοῦ γάμου προᾶξις καὶ οὐχὶ τέλειος ἀρραβῶν, μάλιστα ὅταν πρόκειται περὶ ἀνηλίκων μνηστευομένων, ἐθεωρεῖτο καὶ ὁ δεσμός, ⁴⁾ πιστοποιήσις δῆλα δὴ τῆς συμφωνίας τοῦ γάμου διὰ δεσμευτικῶν χαρτίων, ἐν οἷς ὄριζοντο καὶ ποιναὶ ἐν περιπτώσει διαλύσεως ⁵⁾.

Ὁ ἀρραβῶν παλαιότερον ἐθεωρεῖτο τέλειος, ἂν ἐγίνετο «συναινέσει μόνῃ καὶ γραφῇ συμβολαίων», ⁶⁾ βραδύτερον δὲ δι' ἱερολογίας, ⁷⁾ ἐδίδετο δὲ κατ' αὐτὸν δακτύλιος καὶ ἀντηλλάσσετο μεταξὺ τῶν μνηστευομένων τὸ φίλιον φίλημα. ⁸⁾

Κατὰ τοὺς νόμους τῆς Κύπρου ὁ μέλλων ν' ἀρραβωνισθῆ ἔπρεπε νὰ δηλώσῃ, ὀρκιζόμενος εἰς τὰ ἅγια, καὶ συνεπιβεβαιούντων δύο μαρτύρων, ὅτι δὲν εἶχεν ἀρραβωνισθῆ ἄλλην καὶ ὅτι οὐδὲν κώλυμα γάμου ὑφίστατο δι' αὐτόν. Φραγκικὸν δὲ βεβαίως ἦτο τὸ ἐν τοῖς αὐτοῖς νόμοις ἀναφερόμενον ἔθιμον νὰ κηρῦσσεται τρις ἐπ' ἐκκλησίας ὁ γάμος, ἵνα γνωσθῆ τὸ τυχὸν ὑπάρχον κώλυμα ⁹⁾.

¹⁾ *I. Μαλάλα*, Χρονογραφία 355 B καὶ *Παοχάλιον Χρονικὸν* 578.3.

²⁾ Τοῦτο ἀποκαλεῖ *Ρωμαϊκὸν ἔθος* ὁ *Καντακουζηνός*, Ἱστορ. 2. 108. 19.

³⁾ Ὅρα τὸν ὑπ' ἀριθ. 2359 κώδικα τῆς Ἐθν. Βιβλ. Ἀθηνῶν φ. 120α.

⁴⁾ Ὅπου δὲ οὔτε φίλημα οὔτε δόσις ἀρραβῶνος παρηκολούθησεν, ὡς νῦν γίνεται ἐπι τῶν λεγομένων δεσμῶν, *I. Ζωναρά*, Εἰς τὸν ἡΠ' κανόνα τῆς ΣΤ' ἐν Τρούλλῳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, *Ράλλη—Ποιτῆ*, Σύνταγμα 2.539.

⁵⁾ Πβ. Θ *Βαλοσμών*, Εἰς τὸν ἡΗ' κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, *Ράλλη—Ποιτῆ*, Σύνταγμα 2. 541. Ὅρα καὶ *Migne*, PG. 119.793. καὶ *Zhishman*, *Das Eherecht* σ. 276.

⁶⁾ Πβ. καὶ τὸ ἐν ταῖς Ἀσιαῖς μνηστῆ χαρτωμένη *Κ. Σάθα*, Μεσ. βιβλ. 6. 529.

⁷⁾ Κατὰ τὴν ΙΔ' Νεαράν Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ οἱ τῶν καλῶν κοινωνικῶν τάξεων Χριστιανοὶ ἐτέλουν τὰς μνηστείας μεθ' ἱερολογίας *Zhishman*, *Das Eherecht* σ. 260.

⁸⁾ *I. Ζωναράς*, Εἰς τὸν ἡΗ' κανόνα τῆς ΣΤ' ἐν Τρούλλῳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου *Ράλλη—Ποιτῆ*, Σύνταγμα 2. 530 *Zhishman*, Ἐνθ. ἀν. 249. 257. Περὶ ἀρραβῶνος ἐν γένει ὄρα *Zachariae v. Lingenthal*, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts* σ. 73 κ. ἐξ.

⁹⁾ Ἀσιᾶς τῆς Κύπρου Α' 154 (*Κ. Σάθα*, Μεσ. βιβλ. 6.116).

Τελεοθείσης τῆς μνηστείας, ¹⁾ ἥτις ἀπῆρτετο νά γίνεται οὐχὶ ἐν συν-
εχείᾳ μὲ τὸν γάμον, ὡς πολλαχοῦ ἐτελεῖτο καὶ ὡς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Λέοντος
τοῦ Σοφοῦ συνεθίζετο, ²⁾ ἀλλὰ μετὰ πάροδον ἀνάλογου χρόνου ³⁾ μὴ ὑπερ-
βαίνοντος τὴν διετίαν, ⁴⁾ ὁ μνηστήρ εἶχεν ἐλευθέραν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν
τοῦ πενθεροῦ ⁵⁾ καὶ ἠτοίμαζε τὴν ἀποστολὴν τῶν πρὸς τὴν μνηστὴν δώ-
ρων, ἅτινα, ἀνάλογα ὄντα πρὸς τὴν κοινωνικὴν αὐτοῦ καὶ ἐκείνης θέσιν καὶ
περιουσίαν, ἀπετελοῦντο ἐκ φορεμάτων πολυτελῶν καὶ κοσμημάτων ⁶⁾.

Ἡ μνηστεία ἐθεωρεῖτο ἱερά ⁷⁾ καὶ διάλυσις αὐτῆς δὲν ἐπῆρχετο εἰμῆ
σπανίως καὶ δι' ἔξαιρετικὸν ὄλως λόγους π. χ. ἐν περιπτώσει ἀποκαλύ-
ψεως ὅτι οἱ ἀρραβωνισθέντες ἦσαν ἑτερόδοξοι ⁸⁾ ἢ μετὰ ἐκφρασθεῖσαν θέ-
λησιν τοῦ ἐτέρου τῶν μνηστήρων ἢ καὶ ἀμφοτέρων ν' ἀσπασθῶσι τὸν μο-
ναχικὸν βίον ⁹⁾.

Οἱ Βυζαντινοὶ γάμοι συνίσταντο εἴτε ἐγγράφως, διὰ τῆς συγγραφῆς

¹⁾ Τὸ μνηστεύειν ἐξέφραζον οἱ Βυζαντινοὶ διὰ τοῦ ρήματος *ἀρμόζειν* ἢ *δραμάζειν*, *ἀρμοσιόν* δὲ ἢ *δραμασιόν* ἐκάλουσαν τὸν μνηστήρα, ὡς πάλιν *ἀρμαστήν* ἢ *ἀρμοστήν*, τὴν μνηστὴν. Πβ. *Ecloga ad Prochiron mutata* τίτλ. 19. 18 (*Zachariae v. Lingenthal*, Jus Graecor. 4. 109). *Κωνστ. Πορφυρογεννήτου*, Ἐκλογή τῶν νόμων, *Migne*, PG. 113. 493. *H Usener*, *Legenden der Pelagia* 18 31, 23, 15, 24. 34. Βίος τοῦ Ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους, παρὰ *De Boor* 2. 28. 9. Τὸ ἀρμόζειν καὶ ἀρμό-
ζεσθαι οὐχὶ σπανίως μετεχειρίζοντο οἱ Βυζαντινοὶ ἀντὶ τοῦ νυμφεύεσθαι καὶ γαμεῖν, *Νικήτα Χωνιάτου*, *Λρον. Διήγ.* 135. 23, 498. 1, 792. 3. *Σ. Ζαμπέλιου*, Ἰταλοελληνικά σ. 115 Πρόσθετες δ' ὅτι ἡ χρῆσις αὐτῆ τοῦ ἀρμόζειν εἶναι καὶ ἀρχαία: *Πολυδεύκου*, Ὀνομαστ. 3. 35.

²⁾ *Zhishman*, *Das Eherecht* σ. 266.

³⁾ Ὅρα *Zhishman*, Ἐνθ' ἄν. 266. *Tafel*, *Eustathii Opusc.* 64. 95 σ. *Νικοδ. Μίλας*, Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας σ. 840 (μετάφρ. Μ. Ἀποστολοπούλου), Ἐν Βουρδουρίφ τῆς Πισιδίας ὁ ἀρραβὼν ἐτελεῖτο μέ-
χρις ἐσχάτων ἐν συνεχείᾳ μετὰ τοῦ γάμου *Κλ. Ἰαγρίδου*, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα ἐν Ἀνατολῇ, Ξενοφάνους τόμ. 3 73. Τοῦναντίον ἐν Ἀμισφ τοῦ Πόντου ἐπίστευον ὅτι ἄριστα θὰ ἔζων οἱ νεόνυμφοι, ἂν παρέμενον ἐπὶ τριετίαν μεμνηστευμένοι.

⁴⁾ *Ecloga ad Prochiron mutata* τίτλ. 1. 15 (*Zachariae v. Lingenthal*, Jus Graecor. τόμ. 4. σ. 63).

⁵⁾ *Γ. Παχυμέρη*, *Χρονικ.* 1.34.5 Ἐντεῦθεν δὲν ἔπεται ὅτι ἡδύνατο ἐλευθέρως νά βλέπῃ τὴν μνηστὴν του.

⁶⁾ Ἀχιλλέως *Τατίου*, Τῶν κατὰ Λευκίπτην καὶ Κλειτοφῶντα λόγοι Η', Β' 11, Η'. 17. Ἡλιοδώρου, Διθιοπικά Δ' 15. Βίος Ἀλεξάνδρου στίχ. 4108 ἐξ. ἐν *Wagner*, *Trois poèmes* σ. 180, *Μιχ. Ψελλοῦ*, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα, *Κ. Σάθα*, *Μεσ. Βιβλ.* 5.46.

⁷⁾ *Κωνστ. Πορφυρογεννήτου* Ἐκλογή τῶν νόμων, *Migne*. PG. 113. 537.

⁸⁾ *Ecloga ad Prochiron mutata* τίτλ. 1. 9. (*Zachariae v. Lingenthal*, Jus Graecor. 4. 63).

⁹⁾ Βασιλικά βιβλ. 4. τίτλ. 1. 10 καὶ 11. Ἀσιζαὶ Κύπρου. *Κ. Σάθα*, *Μεσ. Βιβλ.* 6. 526. *Ecloga ad Prochiron mutata* τίτλ. 1. 16 *Zach. v. Lingenthal*, Jus Graecor. 4 64)

δηλα δὴ προικῶν συμβολαίων, εἴτε καὶ ἀγράφως. ¹⁾ Εἰς παλαιότερους χρόνους, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ φέρ' εἰπεῖν, ὠρίζετο ὅτι πρόσωπον ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως καὶ δὴ μέχρι συγκλητικῶν καὶ ἰλλουστρίων δὲν ἐπετρέπετο νὰ συνάψῃ γάμον ἄνευ τῆς συντάξεως πρῶτερον συμβολαίων προικὸς καὶ προγαμιαίας δωρεᾶς, οἱ ἔμποροι καὶ ἀξιωματικοὶ μόνον, ἐὰν δὲν ἤθελον ν' ἀκολουθήσωσι τὸν τύπον τοῦτον, ἐδήλουν τὴν περὶ γάμου πρόθεσιν τῶν εἰς τὸν ἔκδικον, ὅστις συνέτασσε σχετικὸν πρακτικόν, οἱ δὲ τῆς τρίτης τάξεως, στρατιῶται δηλα δὴ, γεωργοὶ καὶ τοιοῦτοι ἠδύναντο ἀκωλύτως ἄνευ συμβολαίων νὰ ὑπανδρεύωνται ²⁾.

Καὶ ταῦτα μὲν παλαιότερον τὸ ἔθιμον ὅμως τῆς συγγραφῆς γαμηλίων συμβολαίων ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος νὰ γενικεύεται, οὕτως ὥστε ἔκτοτε σπάνια εἶναι τὰ παραδείγματα γάμων, ἐν οἷς δὲν γίνεται μνεῖα συντάξεως προικοσυμφώνου ὑπὸ συμβολαιογράφου οἴκοι πολλάκις καλουμένου ³⁾.

Τὸ περὶ προικῶν συμβολαίων ζήτημα καθιστᾷ ἐπικαίρον ἐνταῦθα τὴν περὶ προικῶν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους συζήτησιν. Ἐκ τῶν κατ' ἐπανάληψιν ψόγων ἐκείνων, οὔτινες, οὐδόλως περὶ τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν χαρισμάτων τῆς κόρης φροντίζοντες, ἔσπευδον νὰ λάβωσι κυρίως εὐπόρους γυναῖκας, συνάγεται ἀσφαλὲς τὸ συμπέρασμα ὅτι τότε πολλοὶ ἦσαν οἱ προικοθηῆραι, δυστυχῶς δ' ἔτι πλείονες οἱ πρόθυμοι νὰ παράσχωσι τὴν ζητουμένην προῖκα, ἣν μάλιστα καὶ ἠῦξανον, ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς θέσεως καὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ γαμβροῦ. ⁴⁾ Τὸ οὕτω γενικῶς λεγόμενον πιστοποιοῦσιν, ἔννοεῖται, πλείσται μαρτυρίαι καὶ ἄλλων συγγραφέων καὶ μάλιστα πατέρων τῆς ἐκκλησίας, οὔτινες ἐπανειλημμένως εἰς τὸ ζήτημα ἐπανερχονται ἐν ταῖς ἠθικαῖς διδασκαλίαις τῶν. ⁵⁾ Συγγραφεὺς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος,

¹⁾ Ὁ γάμος καὶ χωρὶς προικῶν συμβολαίων συνίσταται. *Epanagoga aucta* τίτλ. 14,16 (*Jus Graecor.* 4. 222). Συνίστανται γάμοι εἴτε ἐγγράφως εἴτε ἀγράφως μετὰξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναῖκός, *Migne*, PG. 113.493. Κατὰ τοὺς ἐσχάτους Ρωμαίους χρόνους συνηθεστάτη ἦτο ἡ σύνταξις γαμηλίου συμβολαίου *tabulae nuptiales Ioh. Marquardt*, *Das Privatleben der Römer* σ. 40.

²⁾ *Zhishman*, *Das Eherecht* σ. 255. Ὅρα καὶ Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 4.4.15.

³⁾ *Χρυσοστόμον*, Περὶ γυναικῶν καὶ κάλλους, *Migne*, PG. 63.666. Θ. *Προδρομόν*, Ἀμάραντος ἢ γέροντος ἔρωτος (*Notices et Extraits des manuscrits* 8.2.119.120) *Κωνστ. Πορφυρογεννήτου*, Ἐκλογή τῶν νόμων *Migne*, PG. 113, 193 Διήγησις ἐξαιρέτος Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου στίχ 1022 (*Legrand*).

⁴⁾ *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Παφνουτίου*, *H. Delehaye*, *Les martyrs d'Égypte* σ. 192.

⁵⁾ *Χρυσοστόμον*, Δεύτερος παραινετικὸς λόγος εἰς Πιέδωρον ἐκπεσόντα, *Migne*, PG. 47.314. Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ὁμιλία ΙΒ' καὶ εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Ἐφεσίους ὁμιλία Κ' *Migne*, PG. 62.138. 389 ὁμοίως τοῦ αὐτοῦ Λόγος εἰς τὰς Καλάνδας *Migne*, PG. 48.960 καὶ ἐγκάμιον εἰς Μάξιμον, *Migne*, PG. 51.230.232. *Με-*

Ἄλξιός ὁ Κομνηνός, ἐν τῷ παραινετικῷ ποιήματί του ¹⁾ καταλλήλως ἔψεξε τὸ ἔθιμον, εἰπὼν περὶ τῆς νύμφης

εἰ δ' ἔχει τέχνην, ἄπεχε, ἂν ἔχη καὶ λογάριον
διαβαίνει τὸ λογάριον καὶ σὺ τὸ πάθος ἔχεις

ἐνθα βλέπομεν καὶ τὴν παλαιοτάτην μνεῖαν τῆς σημερινῆς παροιμίας, ἥτις ἀσφαλῶς θὰ ἦτο καὶ μεσαιωνική·

ποῦ πάρη χίλια πέρπυρα καὶ κακοειδῆ γυναῖκα,
τὰ πέρπυρα πηγαίνουνε κι' ἡ κακοειδῆ ἀπομένει.

Τὸν ὄγκον μόνον τῆς παρουσίας διατριβῆς θὰ ἠϋξανε ἡ μνεῖα τῶν περὶ προικὸς χωρίων τῶν διαφόρων συγγραφέων, τὰ ὅποια ἀρκούμεθα μόνον νὰ σημειώσωμεν ὅτι εἶναι πολλὰ εἰς διαφόρους αἰῶνας ἀναγόμενα ²⁾.

Ἀναγκαίως λοιπὸν οὔσης τῆς προικὸς ἢ τοῦ προικίου, ὡς ἐπ' ἴσης ἔλεγον, ³⁾ ἐφρόντιζον οἱ γονεῖς ἐγκαίρως νὰ προετοιμάζωσι ταύτην καὶ ἀπόθετον νὰ ἔχωσι κατὰ τὸν προσήκοντα χρόνον, ⁴⁾ ἵνα δι' αὐτῆς προικίσωσιν ⁵⁾ ἢ ἐκπροικίσωσιν ⁶⁾ ἢ ἐξωπροικίσωσι ⁷⁾ τὰ τέκνα των.

γάλου Βασιλείου, Περὶ παρθενίας, Migne, PG. 30.717. Ἰωάννου Δαμασκοῦ, Sacra parallela, Migne, PG. 96.192.

¹⁾ Στίχ. 532 (παρὰ Wagner, Carmina Graeca medii aevi).

²⁾ Περὶ προικῶν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας ὄρα ΚΠ. 21.49 ἐξ Σ Δάμπρον, Ν. Ἑλληνομ. 1.193-95 Μ, Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις 1.70 ἐξ. 257 ἐξ. καὶ 2. 446-452.

³⁾ Ἡ λ. προίξ, νῦν κοινῶς προῖκα, εἶναι πολυμνημόνευτος παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσιν, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ προικίον, οὕτως ἤδη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αἰγούστου λεγόμενον (BGU 1052.10.31.1101.18) εἶναι εὐχρηστότατον ἐν τοῖς γαμηλίαις συμβολαίοις Trinchera. Syll. 216 161, 245 186. 487.327 καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ) ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις κειμένιοις J. Schmitt Τὰ χρονικά τοῦ Μορέως στίχ. 2603. 3127, ἐν ταῖς Ἀσίζαις τῆς Κύπρου Α'. 162 (Κ Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6. 122) ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Λ. Μαχαιροῦ (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 2.227). Ἡ προῖκα φαίνεται ὅτι μετὰ τοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν ἐλέγετο καὶ τράχωμα λέξις μέχρις ἐσχάτων διατηρηθεῖσα (I. Σβορώνου, Βυζαντινὰ νομισματικὰ ζητήματα Διεθν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολ. 2. 357). Ὅτι δὲ κατὰ τόπους δὲν ἦτο καὶ τὸ φερνὴ ἀνήκουστον, δεικνύει τὸ ὅτι μέχρις ἐσχάτων οἱ κάτοικοι τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν τῆς Θράκης οὕτως ἐκάλουν τὴν προῖκα.

⁴⁾ Μαρτύριον τοῦ ἀγίου Παφνουτίου τοῦ ἀναχωρητοῦ Anal. Boll. 40. 336 Tafel, Eustathii Opusc. 302.4.

⁵⁾ Giannino Ferrari, Formuli notarili inediti dell' età Bizantina σ 76.

⁶⁾ Ἐκπροικίσθαι παῖδα κεῖται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Φαλάριδους 140 σ. 144. ἐγγαμίζειν...ὡς ἂν τις εἴποι ἐκπροικίζειν εἶπε καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Ἐυστάθιος, 758.56. Ὁ πλείων μὲν πατρικὸς βίος, μᾶλλον σχεδὸν εἰπεῖν ἄπισ ἐξεπροικίσθη ταῖς φιλόταταις μοι ἀδελφαῖς φέρεται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1405 (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 3.338). Κυρίως ἐξώπροικια παλαιότερον ἦτο ἢ προγαμιαία δωρεά. Βασιλικά βιβλ. 24 τίτλ. 4β πβ. καὶ τὸ ἐπ' ὄνομαί τοῦ Ζωναρᾶ λεξικὸν ἐν λ. ἔδνα τὰ πρὸ τοῦ γάμου διδόμενα ταῖς νύμφαις δῶρα, ἅτινα καὶ ἐξώπροικια λέγομεν. Νῦν πολλαχοῦ ξώπροικο ἢ ξεπροῦκι λέγεται ἢ προίξ.

⁷⁾ Hesselting—Fernet, Poèmes Prodromiques 1.64.

Εἶπομεν ὅτι οἱ γονεῖς ἔξοικονομοῦν τὴν προῖκα τῶν τέκνων τῶν δὲν ἔλειπον ἐν τούτοις καὶ παραδείγματα φιλελεημόνων, οὔτινες, βλέποντες τὴν κατατρύχουσαν μίαν οἰκογένειαν πενίαν, αὐτοὶ ἀνελάμβανον νὰ προικίσωσι τὴν θυγατέρα τῆς¹⁾ ἢ καὶ μονῶν ἀκόμη καὶ ἐκκλησιῶν, αἷτινες ἐκ τοῦ ταμείου τῶν προθύμως ἀπόρους παρθένους ἐξεπροίκιζον.

Ὅτι δὲ παρ' ὄλην τὴν ἐπιθυμίαν τῆς προικὸς πολλὰ νέαι ὑπανδρεύοντο ἀπροικοὶ καὶ εὐκόλως νοεῖται καὶ πολλαχῶς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν συγγραφέων, οὔτινες δὲν ἀπαξιούσι καὶ περὶ ἄλλου τινὸς νὰ κάμωσι μνειάν, περὶ ἐξαπατήσεως δηλαδὴ τῶν νυμφίων, εἰς οὓς ὑπισχνοῦντο οἱ γονεῖς ἢ συγγενεῖς τῆς νύμφης προῖκα, ἣν ὄντως ἠδυνάτουσαν νὰ προσφέρωσιν.

Εἶπομεν ἀνωτέρω περὶ τῆς συγγραφῆς τῶν τῆς προικὸς γραμματείων. Ταῦτα προικοσύμφωνα,²⁾ προικοσυμβόλαια³⁾ ἢ ἄκτα νυμφαγωγίας⁴⁾ καλούμενα, συνέγραφε νοτάριος⁵⁾ ἐνώπιον τριῶν τοῦλάχιστον ἀξιοπύτων μαρτύρων, ἀρχόμενος τῆς συγγραφῆς διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ⁶⁾ καὶ ἐπικαλούμενος πολλάκις τὸ ὄνομα καὶ τὴν βοήθειαν τῆς Παναγίας, τοῦ Ἰηησοῦ, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἢ ἄλλων ἁγίων. Τὰ προικοσύμφωνα ταῦτα, τὰ ὅποια ἐν πολλοῖς, ὡς πρὸς τὸν τύπον, ἦσαν συνέχεια τῶν ἀρχαίων γαμηλίων συμφώνων,⁷⁾ γνωρίζομεν εἶνα ἀκριβῶς τύπον εἶχον ἐκ τῶν ἐν παπύροις καὶ μάλιστα τῶν ἀπὸ τοῦ ΙΑ' μ.Χ. αἰῶνος ἐν μεμβράναις διασωθέντων⁸⁾.

Ἐκ τῶν συμβολαίων τούτων φαίνεται σαφῶς τί ἐδίδετο ὡς προῖξ

¹⁾ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Εὐδοκίμου, *Izwestia* 13.209, *Νικήτα Χωριάτου*. Χρονικὴ Διήγ. 585.22 Β, *G. Mercati*. Gli aneddoti d'un codice Bolognese BZ. 6. 142.

²⁾ Σπ. Ζαμπελίου, Ἱταλοελληνικά σ. 119.

³⁾ *Trincherà*, Syll. 246. 187, 355. 261, Σπ. Ζαμπελίου, Ἱταλοελληνικά σ. 117. 118.119.

⁴⁾ Ὅρα Κ. Σάβα, Μεσ. βιβλ. 6.608.

⁵⁾ Διήγησις ἐξαιρέτος Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου στίχ. 1021 (Legrand).

⁶⁾ Ἐκλογ. τίτλ. 2. 2 (*Zachariae v. Lingenthal*, *Jus Graecor.* 4. 8, *Συμῶν Θεσσαλονίκης*, Περὶ τοῦ τιμίου, νομίμου γάμου, Migne, PG. 155. 505.

⁷⁾ Προικοσύμφωνον τῆς Γ'. π. Χ. ἑκατ. ἐκ Μυκόνου ὄρα ἐν *Hermes* 8. 191 ἔξ., ἔτερον τοῦ Β'. π.Χ. αἰῶνος ἐξέδωκεν ὁ *J. Nicole*, *Les papyrus de Genève* 21. Τρίτον τοῦ 127 μ. Χ. ὄρα ἐν P.Ox. 496· ἄλλα τῶν ἐτῶν 136 καὶ 190 μ. Χ. ἐν CPR. 24 καὶ 27.

⁸⁾ Ὅρα τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα καὶ πρόσθετες ἐκ τῶν ἐν παπύροις μὲν τὸ ἐν CPR. 30 καὶ τὸ παρὰ *J. Maspero*. *Papyrus Grecs d'époque byzantine* 67006, ἐκ τῶν ἐν ἐγγάφοις δὲ τάδε: *Trincherà*, Syll. 79.63,223.170. 246,187,324,240, 355.261, 366,267, 377.275, 486.327. 493.330, 531.16 καὶ ἀλλαχοῦ, ἔτι δὲ *Cusa*, I *diplomi Greci ed Arabi di Sicilia* σ. 636.637, Σπ. Ζαμπελίου, Ἱταλοελληνικά σ. 117. 118. 130. 132.139.

εἰς ἓνα μεσαιωνικὸν γαμβρόν· οὐχὶ μόνον δῆλα δὴ χρυσᾶ νομίσματα μετρητά, ἀλλὰ καὶ φορέματα πολύτιμα, ὑφαντά, ἄινα ἢ νύμφη ὕφαινε, ἐφ' ὅσον ἦτο παρθένος, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς μητρὸς,¹⁾ κοσμήματα, ἀκίνητα, οἰκιακὰ ἐπιπλα καὶ σκευή,²⁾ ζῶα διάφορα (ὄνοι, βόες, ἵπποι) καὶ πολιτικοὶ δ' ἄρτοι ἀκόμη,³⁾ προσέτι δὲ δοῦλοι ἢ δουλίδες, πάντα ταῦτα δ' ἔννοεῖται, ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς θέσεως καὶ τοῦ πλούτου τῶν πενθερῶν⁴⁾).

Ἐκ τῶν συμβολαίων φαίνεται ὅτι οὐχὶ μόνον οἱ γονεῖς τῆς νύμφης τὴν ἐπροικοδότουν, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ γαμβροῦ τὸν υἱὸν τῶν. Περὶ τούτου ἔχομεν καὶ ἄλλας ἄλλοθεν ἐνδείξεις⁵⁾ καὶ μαρτυρίαν σαφεστάτην λέγουσαν τὰ ἑξῆς: «Ἐπεὶ δὲ καὶ νόμοι παρηκολούθησαν ἄνωθεν ἐν ταῖς τοιαύταις ἐπιγαμίαις, μᾶλλον δὲ ἐπὶ πάσαις ταῖς γαμηλίαις ἐνώσεσιν ἀντιτιδόναι ἀλλήλοις τοὺς κατὰ κῆδος συναπτομένους, ἅπερ ἂν ἑκάτεροι συμφωνήσαιεν»⁶⁾).

Ἔοριξε δ' ὁ γαμβρὸς ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν σύναψιν τῶν συμβολαίων καὶ πρὸ γάμου δωρεὰν πρὸς τὴν νύμφην, χρήματα ἢ καὶ κτήματα, τὰ ὅποια ἐδικαιοῦτο αὕτη νὰ κατέχη πρὸς ἰδίαν ἐξασφάλισιν καὶ ἐξοικονόμησιν τῶν τοῦ βίου, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου.⁷⁾ Ἡ δωρεὰ αὕτη, ἣ τις ὤφειλε νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν προῖκα, νὰ μὴ ὑπερβαίῃ δὲ ὠρισμένην ἀξίαν,⁸⁾ ἐχαρακτηρίζετο βραδύτερον διὰ τῶν λέξεων *θιώρειον*⁹⁾ καὶ *ὑπόβολον*, αἴτινες, διάφορα ἀρχήθεν πράγματα σημαίνουσαι,¹⁰⁾ κατήνησαν νὰ ἐναλλάσσωνται

¹⁾ *Λόγγου Σοφιοτοῦ*, Τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην λόγοι Δ', Γ'. 4. 5.

²⁾ *Hesseling – Pernot*, *Poèmes Prodromiques* 1 64.

³⁾ Βασιλικά, βιβλ. 29. τίτλ. 1.118.

⁴⁾ Ὅρα περὶ τῶν ἀνωτέρω καὶ Βασιλικά βιβλ. 15 τίτλ. 2.12, βιβλ. 18 τίτλ. 5.12, βιβλ. 26 τίτλ. 5.88, βιβλ. 29 τίτλ. 1.8 καὶ βιβλ. 48 τίτλ. 11 20. Νόμιμον κατὰ στοιχείον (*Zachariae v. Lingenthal*, *Jus Graecor.* 2.55, *Αρμενοπούλου*, Ἑξάβιβλ. 6.13.4, *Trincherà*, *Syll.* 130.99. 333. 246, *Hesseling*, Διγενῆς Ἀκριτας στιχ. 2254 (ἐν *Λυοργ* 3 σ. 583), *Μαρτύριον τῆς ἁγίας Μαρτυρὸς Εὐγενίας*, *Migne*, PG. 116. 629, *Μιχ. Ψελλοῦ*, Δικαστικὴ ἀπόφασις ἐν *Κ. Σάθα*, *Μεσ.* βιβλ. 5 205.

⁵⁾ Ὅρα προχείρως *Trincherà*, *Syll.* 79 63. Καὶ ἐν τῷ ποιήματι ἐπ' Ἰσῆς Βελθάνδρου καὶ Χρυσαντζῆ καλεῖ ἡ περιγικισσα νοτάριον καὶ σημεῖοι τὴν διδοὶ ὡς προῖκα εἰς τὴν δούλην τῆς Φαιδροκάζαν, ἔπειτα ὁμως πέμπει πρὸς τὸν βασιλέα, διὰ νὰ ἴδῃ τὸ τί διδοὶ τὸν Βέλθουνδρον εἰς ὄνομα προικὸς του στιχ. 993.995.1021 (*Legrand Bibl. gr. vulg.* 1).

⁶⁾ *Bezobrazov*, Χρυσόβουλλον τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ Δουκα, Βυζαντ. Χρονικ. 6.141. Περὶ τῶν φιλοτιμιῶν τοῦ γάμου ὄρα καὶ *Α. Μυνοπούλου*, Ἑξάβιβλ. 4.9 (7)

⁷⁾ *J. Maspero*, *Papyrus Grecs d' époque Byzantine* 2. 6151. στιχ. 169.

⁸⁾ Πιεῖρα 18 (*Zachariae v. Lingenthal*, *Jus Graecor.* 1 100).

⁹⁾ «Τὴν προ γάμου δωρεάν, ἣτοι τὸ θιώρειον» *Σπ. Ζαμπελίου*, Ἱταλοελληνικά σ. 118. *Trincherà*, *Syll.* 246. 187, 356. 261.

¹⁰⁾ Το θιώρειον σαφῶς διακρίνεται τοῦ ὑποβόλου, *Trincherà*, *Syll.* 324. 240, 401. 289, 356. 261. Κατὰ τὸν *Φώιον*, *Νομοκ.* τίτλ. 13 κεφ. 4 (*Πάλλη - Ποιλή*, *Σύνταγμα* 1. 298) Τὸ παλαιὸν... εἶ τι ἡ γυνὴ ἐδίδου χάριν προικὸς, τοσοῦτον καὶ ὁ ἀνὴρ ὑποβάλλειν ποσὸν εἰς τὴν κοινήν περιουσίαν ἠναγκάζετο, ὅθεν καὶ ὠ.ομᾶσθη... καὶ σήμερον

ἐν τοῖς ἐγγράφοις πρὸς δῆλωσιν τῆς προγαμιαίας δωρεᾶς, ¹⁾ ἔτι δὲ καὶ *κα-
νόνικιν*. ²⁾ Συνέβαινον δὲ καὶ ἀπάται κατὰ τὸν ὄρισμὸν τῆς προγαμιαίας δω-
ρεᾶς, διότι ἡ νύμφη ἢ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς, κεντοῦντες τὴν φιλοτιμίαν τοῦ
γαμβροῦ, ἵνα οὗτος ὄριση σημαντικὸν θεώρητρον καὶ ὑπόβολον, ἔδιδον
ὑποσχέσεις μεγάλης προικός, ἧτις οὐδέποτε κατόπιν πραγματικῶς ἐδίδοτο ³⁾).

Κωνσταντῖνος ὁ Μανασσῆς καὶ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος, συγγραφεῖς
τοῦ IB' αἰῶνος, ἀναφέρουσιν ἐπὶ τῶν χρόνων των ἑξορτὴν τῶν *παστο-
πηγίων* ⁴⁾ ἢ *παστοδοπηγίων*, *παστάδης δὲ πηγνυμένας καὶ γάμους τελουμένους*
μνημονεύει πάλιν ὁ πρῶτος τῶν συγγραφέων τούτων ⁵⁾).

Εἰς τὰ προσέορτια ὄντως τοῦ γάμου ⁶⁾ ἀνῆκε κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς
χρόνους καὶ ὁ στολισμὸς τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου, ὅστις ἐπανελημμένως καλεῖ-
ται *παστός*, ⁷⁾ ὄνομα, ὅπερ ἀσφαλῶς ἦτο δημῶδες, ἀφ' οὗ οὕτω καὶ νῦν
πολλαχοῦ καλεῖται, καὶ ὅστις ἀναμφιβόλως καὶ *νυμφεῖος* θὰ ἔκαλεῖτο ⁸⁾).

τοιούτων ὑπόβολον ὁ ἀνήρ οὐ δίδωσιν, ἀλλ' ἀπὸ συμφώνου δίδωσιν τι μέρος ὅσον ἂν
συμφωνήσῃ ἐκ προτελευταίας τῆ γυνυκί. "Ορα καὶ *Ἀρμενοπούλου*, Ἐξάβιβλ. 4.13 1 καὶ
De Gasparis. Theoretro ed ipobolo ἐν *Studi e documenti di storia e diritto* 7
(1886) σ. 250—51 "Ἐπιθι καὶ *Α Κοραῆ*, Ἄτακτὰ 4.628 Κατὰ τὰς Ἀσιζας (*Κ. Σάθα*,
Μεσ βιβλ. 6.528) «θεώρητρα τὰ διδωμενα πρὸ τῆς ὄρμασίας, ὑπόβολα τὰ ποιεῖ ὁ
γαμβρὸς μετὰ τὸ ὄρμαστειν». Καὶ νῦν *θέρωτρα* ἐν Οἰόῃ καὶ Σινώπῃ τοῦ Πόντου
λέγεται ἢ εἰς χρήματα προγαμιαία δωρεά, *θώρητρα* δ' ἐν Σωζοπόλει τὰ δῶρα, τὰ
ὅποια στέλλει ὁ γαμβρὸς πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ ἀδελφοὺς τῆς νύμφης τὴν παραμονὴν
τοῦ γάμου. Ἐννοεῖται δ' ὅτι κυρίως καὶ ἀρχικῶς θεώρητρα ἦσαν τὰ ὑπὸ τοῦ νυμφίου
τῆ νύμφῃ διδόμενα δῶρα, ὅταν, ἀποκαλύπτων αὐτήν, τὴν ἔβλεπε διὰ πρώτην φορὰν.
Νῦν ἡ προγαμιαία δωρεά ἐν Καλαβρυτοῖς καλεῖται *πρόγαμο*, *ἐθγενίκι* ἐν Καρπάθῳ
καὶ *ἐθγεννίικιν* ἐν Κύπρῳ, *νυφίκιον* ἐν Καρπάθῳ, *κοριτσιάτικο* ἐν Σκιάθῳ καὶ *ἀφεργα*
(*offerta*) ἐν Καλαμιτσίῳ τῆς Ἀν. Θράκης.

¹⁾ Ἐν τοῖς ἐγγράφοις τῆς κάτω Ἱταλίας τὸ θεώρητρον καὶ ὑπόβολον ἐναλλάσσονται.

²⁾ Ἀσιζ. Κύπρου (*Κ. Σάθα*, Μεσ. Βιβλ. 6. 579 583).

³⁾ Ἀσιζαι, Ἐνθ' ἂν σ. 529.

⁴⁾ *Κ. Μανασσῆ*, Μονωδία ἐπὶ τῆ σεβαστῇ κυρῆ Θεοδώρῃ τῇ Κοντοστεφανίῃ.
Βυζαντ. Χρονικ. 7.630, *Σ. Παπαδημητρίου*, Θεόδωρος Πρόδρομος σ. 385. *Παλλαδίον*
ἐπισκότου Ἐλενουπόλεως, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία, Migne, PG. 34.1025. *Βασιλείου*
τοῦ *Μεγάλου*, Περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας, Migne, PG. 30 725.

⁵⁾ *Κ. Μανασσῆ*, Ἐκ τῶν κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν ἐννεὰ λόγων Ε' 40.

⁶⁾ *Θ. Προδρόμου*, Ἐπιθαλάμιος τοῖς τοῦ εὐτυχεστάτου Καίσαρος υἱοῖς, Migne,
PG. 133.1398.

⁷⁾ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου, *Vassiliev*, *Analecta*
Graecobyzantina σ. 155. Ἦν νυμφικὸν θάλαμον δηλοῖ ὁ *παστός* καὶ παρὰ *Προκο-
πίῳ*, Περὶ κτισμάτων 17 31.33 (Haurgy).

⁸⁾ *Παστός* καλεῖται ὁ γαμήλιος θάλαμος ἐν Ρόδῳ, Κρήτῃ καὶ Καλλιπόλει. Ἡ λέξις
ὁμως θὰ ἦτο κοινοτέρα, ὡς δεικνύει ἡ ἀρκούντω. διαδεδομένη παροιμία «ἦ,τι πάρη
ἢ νύμφη ἔς τὸν παστό καὶ τὸ παιδί ἔς τὸ λουτρό» (Ἀνασελίτσα, Κρήτη, Κυζικὸς κ.
ἀλλαχοῦ) ἧτις ἰσοδυναμεῖ τῇ κοινῇ φρ. «ἦ,τι πῆρες, πῆρες». Ἐν Λέρῳ *παστός* λέγεται
ἢ τράπεζα παρὰ τὴν ὅποιαν στήνουσι τοὺς μελλοντας νὰ στεφθῶσιν. *Οἰκονόμου*,

Πῶς ἐστολίζετο μία νυμφικὴ κλίνη, ἥτις ὁμοίως παστὸς ἐκαλεῖτο, μετὰ τοῦ χώρου τοῦ περιέχοντος αὐτὴν (παστοῦ) γνωρίζομεν ἐκ μαρτυριῶν τῶν συγγραφέων· ἐκαλύπτετο λοιπὸν ὁ παστὸς δι' ὄθωνων καὶ ποικίλων παραπετασμάτων,¹⁾ εἶχεν ἐπικαλύμματα ἔχοντα διαφόρους παραστάσεις ἐνυφασμένας π. χ. ἔρωτιδεῖς, τὴν Ἀφροδίτην κ. τ. τ.²⁾ εἰς τοὺς τοίχους, οἷτινες δι' ἀνθέων τοῦ ἀγροῦ καὶ κηπευτῶν ἐστολίζοντο,³⁾ ἤπλοῦντο πολύτιμοι τάπητες, ὑφάσματα δὲ πολύτιμα καὶ σκευὴ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ καὶ ἄλλα εἶδη προικὸς ἐξετίθεντο πρὸς θέαν.⁴⁾ Ἐὰν δὲν ἐφθανον δὲ τὰ στολισματα, τότε ἡ μήτηρ ἢ αἱ συγγενεῖς τῆς νύμφης ἦσαν πρόθυμοι νὰ δανεισθῶσι πρὸς συμπλήρωσιν ἐκ τῶν γειτόνων κάτωπτρα, ἱμάτια καὶ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκευὴ, κατὰ συνήθειαν, ἦν σφοδρῶς ψέγει ὁ Χρυσόστομος,⁵⁾ ἥτις ὁμως μέχρι τῶν χρόνων μας ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη.

Τίνα ἡμέραν ἐγίνοντο τὰ παστοπήγια δὲν μᾶς λέγουσι σαφῶς οἱ συγγραφεῖς·⁶⁾ πάντως πρὸ τῆς Κυριακῆς, κατὰ τὴν Πέμπτην πιθανῶς, ὅτε καὶ μέχρι σήμερον πολλαχοῦ γίνονται⁷⁾.

Λεξικὰ σ. 93. Ἐν Καλαμωτῇ Χίου ὁ παστὸς καλεῖται *μναγὸ* = ὑμεναῖο. Διὰ τὸ νυμφεῖος πβ. τὸ παρὰ Σουῖδα νυμφεῖος οἶκος, ἐν ᾧ νύμφαι εἰσὶ καὶ τὸ παρ' Ἡρωδιανφ. Περὶ καθολικῆς προσηφίας B' 1.125.12 (Lenz) νύμφιος οἶκος καὶ σημειώσων ὅτι καὶ νῦν ἐν Πόντῳ νυμφεῖος (ὁ) ἢ νυμφεῖον (τὸ) λέγεται ὁ νυμφικὸς θάλαμος. Καὶ ἡ ἐν Πελοποννησῷ, Ρόδῳ, Μακεδονίᾳ, Αἰτωλίᾳ καὶ Σηλυβρείᾳ ὄνομασίᾳ τοῦ παστοῦ *νυφοσιόλι*,¹⁾ πάλιν τὸν νυμφεῖον ὑποδεικνύει. Ἐν τῷ θησαυρῷ Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρητὸς ὁ παστὸς καλεῖται *νυφοκάμερα*.

¹⁾ Καταστῆψας τὴν πόλιν δίκην νυμφικῶν παστάδων ἀπὸ σκαραμαγγίων διαφόρων καὶ σενδῆς... καὶ ἀνθεων καὶ ρόδων ποικίλων. *Κωνστ. Πορφυρογεννήτου*, Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως 505.4. Παστὸς· ὁ ποικίλος νυμφικὸς οἶκος παρὰ τὸ πάσσειν, ὃ ἐστὶ ποικίλλειν, *Cramer*, *Anecd. Graeca* 2.399.24. Παστὸς ἢ ἐκ παραπετασμάτων ποικίλων κατεσκευασμένη σκηνή, ἥτις ἐστὶ πεποικιλμένη, καὶ νυμφικὸς οἶκος, παρὰ τὸ πάσσειν M. Ἐτυμ.

²⁾ *Ξενοφῶντος Ἐφεσίου*, Ἰῶν κατὰ Ἀθηναίαν καὶ Ἀβροκόμην Ἐφεσιακῶν βιβλίῳ E', A' 8. 2.

³⁾ *Κωνστ. Πορφυρογεννήτου*, Ἐκθεσις περὶ τῆς βασιλείου τάξεως 505. 3 Πβ. τὸ ὑπὸ τῶν Ἱρασιῶν καὶ Βενέτων εἰς τὴν βασιλικὴν νύμφην ψαλλόμενον. «Ἀνθὴ ἐσώρευσα τοῦ ἀγροῦ καὶ εἰς τὴν παστάδα εἰσήκα σπουδῆ» *Κωνστ. Πορφυρογεννήτου*, Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως 379.15 καὶ ἔπιθι τὸ περὶ βασιλικῶν γάμων δευτέρον κεφάλαιον. Μετ' ἀνθὴ καὶ κισσὸν στολίζεται καὶ σήμερον τὸ νυφοσιόλι ἐν Μακεδονίᾳ, *I. Πρωτόν*, Γαμήλια ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Μακεδονίᾳ, Ἑθνικὴ Ἀγωγή 4. 140.

⁴⁾ Ὡς καὶ νῦν ἐν Μακεδονίᾳ. *I. Πρωτόν*, Ἐνθ' ἄν.

⁵⁾ Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Ἐφεσίους ὑπόμνημα K', *Migne*, PG 62.145. Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ὁμίλια IB', *Migne*, PG. 62.390.

⁶⁾ Ὁ κηδεστὴς αὐτοῦ (τοῦ Θεοφάνους) πληρῶσαι τὰ τῷ γάμῳ νεομισμένα τοῦτον ἐξεβιάζετο· καὶ δὴ τῆς κυρίας ἡμέρας καταλαβούσης καὶ παστὰς ἐπήγησιο καὶ ὑμῆναιος ἤδετο καὶ τὰ λοιπὰ ἐτελεῖτο. Βίος ἁγίου Θεοφάνους τοῦ Ὀμολογητοῦ, *De Boor*, *Theophanes* 2. 28. 14.

⁷⁾ Ὡς ἐν Αἴνῳ, Κύθῳ, Πάτμῳ, Ρόδῳ, Σινώπῃ, Τήλῳ.

Ἐκ τῆς περικοπῆς Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ «οὐκ εἰς νυμφῶνας οὐδ' εἰς παστοπηγίας ταῦτα τὰ ἄσματα» ¹⁾ σαφῶς δηλοῦται ὅτι κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, κατὰ τὰ παστοπήγια, ἀπηγγέλλοντο ἀνάλογα πρὸς τὴν περίστασιν ἄσματα, ἅτινα καὶ σήμερον πολλαχοῦ συνηθίζονται, τραγούδια τοῦ κρεββάτου ἐν Πάτμῳ καλούμενα. Καὶ τί μὲν ἀκριβῶς ἔψαλλον οἱ μεσαιωνικοὶ μας πρόγονοι ἀγνοοῦμεν, ἰδέαν ὅμως τῶν τοιούτων ᾠσμάτων δυνάμεθα νὰ λήθωμεν ἐκ τῶν ἀντιστοιχῶν σημερινῶν, ἐν οἷς, μεταξὺ ἄλλων, ψάλλονται:

Σιρώσειε τὰ μεταξωτά, σιρώσειε τὰ βελλοῦδα,
νὰ πέρ' ὁ υἱὸς ὁ δροσερός κι' ἡ κόρ' ἡ κωπελλοῦδα ²⁾).

Ἀπλώσειε χρυσὸ χολί, βάλτε καὶ μαξιλλάρι,
φέρετε καὶ τὸ νιόνφο μὲ τὸ χρυσὸ καμάρι ³⁾).

Στολίσειε τὸ νυφικὸ τσαὶ βάλετε διαμάντια,
γιατὶ θὲ νὰ πλαγιάσουνε τέσσερα μαῦρα μάτια ⁴⁾).

Βασιλικὸ κι' ἀριομαρί, νερατζαθοὺς καὶ ρόδα
φέρετε νὰ κρεμάσωμε εἰς τοῦ πασιῶ τῆ ρόδα ⁵⁾).

Σὰν τὸν κισσὸ ὄποι κολλᾷ ἔς τὸ δέντρο καὶ ξαπλώνει
νὰ σμίξ' ἡ νύφη τὸ γαμπρὸ καὶ νὰ ριζοσκελώνῃ ⁶⁾).

Ἐστολίση τὸ σπερβέρι, λάμπει σὰν τὸ περιστέρι
γῦρο, τριγῦρο κενητό, ἔς τὴ μέση εἶν' ζωγραφιστό
γῦρο, τριγῦρο κανελλᾶτο καὶ ἔς τὴ μέση ταντελλᾶτο ⁷⁾).

Ἐστέσαμέν τον τὸν πασιόν,
πό πάν' καὶ κάτω πλουμιστόν
πάπλωμα μεταξωτὸ
μαξελλάρες δεκοχτώ ⁸⁾).

¹⁾ Κ. Μανασσῆ, Μονωδία ἐπὶ τῆ σεβαστῆ κυρᾷ Θεοδώρῃ τῆ Κοντοστεφανίῃ, Βυζαντ. Χρονικ. 7. 630.

²⁾ Μ. Μαλανδράκη, Ἦθη καὶ ἔθιμα ἐν Πάτμῳ Δ. 1. Ε. Ε. 3. 352.

³⁾ Ἐν Σινώπῃ.

⁴⁾ Ἐν Ἴφ, Κ. Κασμάτη, Λαογραφικὰ σύλλεκτα ἐξ Ἴου, Λαογρ. 2. 606.

⁵⁾ Π. Βλασιῶ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 40.

⁶⁾ Π. Βλασιῶ, Ἐνθ. ἀν.

⁷⁾ Ἐν Ρόδῳ, ἔνθα σπερβέρι καλεῖται τὸ μεταξωτὸν ἐπικάλυμμα τῆς νυμφικῆς κλίνης.

⁸⁾ Ἐν Ρόδῳ, Ζωγρ. Ἀγών 1. 267.

Ὁ Ζώσιμος μᾶς διηγείται ὅτι ὁ βασιλικὸς εὐνοῦχος Εὐτρόπιος πείσας τὸν Ἀρκάδιον νὰ συζευχθῆ ἡ κόρην τινὰ «Ὡς τὴν ἐπὶ τῷ γάμῳ πράξιν ἐθεάσατο κατορθωμένην, χορεύειν τῷ δήμῳ καὶ στεφανηφορεῖν ἵς ἐπὶ βασιλικοῖς ἐκέλευε γάμοις, ἐσθῆτα δὲ βασιλικὴν πρέπουσαν καὶ κόσμον ἐκ τῶν βασιλείων λαβῶν ταύτην τε φέρειν δούς βασιλικοῖς ὑπηρεταῖς, ἦγε διὰ μέσης τῆς πόλεως ἡγουμένου τοῦ δήμου, πάντων δέ... συμπαρατρεχόντων τοῖς φορεῦσι. Ἐπειδὴ δὲ προϊόντες ἐγένοντο τῆς Προμώτου πλησίον οἰκίας εἰσήεσάν τε μετὰ τῶν ἔδνων καὶ ἀποδόντες τῇ παρὰ τῷ Προμώτου παιδί τρεφομένη παρθένῳ τὴν τῷ βασιλεῖ συνοικεῖν μέλλουσαν ἔδειξαν» ¹⁾. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καὶ ἐξ ἄλλων, ἐξ ὧν φαίνεται ὅτι ὑπὸ τοῦ νυμφίου ἢ τοῦ πατρός του ἐδίδοτο *νυμφοστολισμὸς* εἰς τὴν νύμφην, συνιστάμενος ἀπὸ διάφορα φορέματα καὶ κοσμήματα, ²⁾ γίνεται δῆλον ὅτι πρὸ τοῦ γάμου ὁ μνηστὴρ ἔπεμπε πρὸς τὴν μελλόνυμφον ἐπισήμως νυμφικὰ δῶρα ὑπὸ πλειόνων τοῦ ἑνὸς ἀτόμων βασταζόμενα, καὶ δὴ φορέματα πολυτελεῖ καὶ κοσμήματα, τοῦθ' ὅπερ ἐπικυροῦσι καὶ τὰ μέχρι τοῦ νῦν ἐθιζόμενα ³⁾.

Ἐκτὸς τῶν δώρων δὲ τούτων καὶ φίλοι ἔπεμπον ὁμοίως πρὸς τὴν μελλόνυμφον δῶρα, ἐν οἷς μεταξωτὰ φορέματα ⁴⁾.

Ὅρισθείσης τῆς ἡμέρας τοῦ γάμου ἢ τῆς *χαρᾶς*, ἐγίνετό τὸ *κάλεσμα εἰς τὴν χαρὰν* ⁵⁾.

Πῶς ἐγίνοντο αἱ προσκλήσεις ἀγνοοῦμεν καὶ πάλιν. Τύπον ἐγγράφου προσκλήσεως μᾶς παρέδωκεν ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάτιης διὰ τοῦ «αὔριον ἔσο μοι δαιτυμῶν· ἅπαντα τὰ πρὸς γάμον μοι παρεσκευάσται», ⁶⁾ οὗτος ὅμως, ἀντιστοιχῶν ἐν πολλοῖς πρὸς τοὺς ἐν τοῖς παύροις παραδεδομένους, εἶναι

¹⁾ Ζωσίμου, Ἱστορ. 249.10.

²⁾ *Trincherà*, Syll. 377.275,531.16. Ἐν τῷ δευτέρῳ χωρίῳ κεῖται· Τὰ δοθέντα μοι πρὸς αὐτὴν διὰ νυμφοστολισμὸν αὐτῆς· ἐν πρώτοις κουτέλλαν καὶ μανδήλιον ταρίων ἑκατόν, περὶ δὲ ἐνωτίων σκουλαρικῶν κεφαλοδέσμιον ταρίων κ'.

³⁾ Ἐν Βουρδουρίῳ τῆς Πηλοποννησίου π.χ. τὸ Σάββατον, παραμονὴν τοῦ γάμου, ἐστέλλοντο δῶρα εἰς τὴν νύμφην, ἐν οἷς καὶ *ντουβάκ*, ἦτοι νυμφικὴ καλύπτρα *Κλ. Ἱατριδου*, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα ἐν Ἀνατολῇ, Ξενοφάνους β. 167. Ἐν Γκιουμουλτζίνῃ τῆς Θράκης τὴν παρμονὴν τοῦ γάμου, ἦτοι τὴν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου, ὁ γαμβρὸς πέμπει εἰς τὴν μνηστὴν διάφορα σινιά. ἐφ' ὧν ὑπάρχουσι τὰ πρὸς τὴν νύμφην δῶρα, καλύπτρα δῶλα δῆ, γοῦνα, ὑποδήματα, ὑποκάμισον, κάτοπτρον καὶ τὰ τοιαῦτα, *Στ. Κυριακίδου*, Τὰ κατὰ τὸν γάμον ἔθιμα ἐν Γκιουμουλτζίνῃ, Λαογρ. 2.52.

⁴⁾ *Γ. Φραντζῆ*, Χρονικ. 121.2.

⁵⁾ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Ποίημα παραιναιτικὸν στίχ. 400, Πουλλολόγος στίχ. 1 ἐξ. (*Wagner*, *Carmina Graeca medii aevi*) *J. Schmitt*, Τὸ χρονικὸν τοῦ Μορέως στίχ. 6013.

⁶⁾ Ἐπιστολὴ 44 (ἐκδ. R. Hercher).

ἀρκούντως ὕποπτος. 1) Συνήθως βέβαια αἱ προσκλήσεις θὰ ἐγίνοντο διὰ *λαλειῶν* ἢ *καλειῶν*, ὡς λέγουσιν ἐν Πόντῳ, προσώπων δῆλα δὴ καλούντων, ἅτινα δὲν εἶναι ἀπίθανον ν' ἄφιναν εἰς τὰς οἰκίας τῶν προσκαλουμένων μῆλον ἢ κολλύριον ἢ καὶ πασιτέλιον, ὡς ἐνιαχοῦ νῦν συνηθίζεται 2).

Ὁ γάμος κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἐκκλησίας ἦτο πολιτικός· καὶ ὑπῆρχε μὲν καὶ τύπος τῆς γάμου θρησκευτικοῦ πρὸ τοῦ ἐπισκόπου ἢ τοῦ ἱερέως τελουμένου, 3) οὗτος ὁμως ὑπὸ τῆς πολιτείας δὲν ἐθεωρεῖτο ἔγκυρος. 4) Ἀπὸ τῶν χρόνων μόνον τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ τῆς μεσαίας τάξεως εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ δηλώσῃ τὴν περὶ τοῦ γάμου πρόθεσιν των εἰς τὸν ἔκδικον, ὅποτε συνετάσσετο, ὡς ἐλέχθη, πρακτικὸν τοῦ γάμου. Μόλις δ' ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Θ'. αἰῶνος διὰ νεαρᾶς Λέοντος τοῦ Σοφοῦ νόμιμος ἐθεωρήθη μόνον ὁ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας εὐλογούμενος γάμος καὶ ἔκτοτε οὗτος ἐπεκράτησε, καθορισθείσης ἐπὶ Ἀλεξίου Α'. τοῦ Κομνηνοῦ τῆς καὶ σήμερον ἐν χρῆσει ἀκολουθίας τοῦ γάμου 5).

Ἵνα δύο πρόσωπα ἔλθωσιν εἰς γάμου κοινωνίαν, ἡ ἐκκλησία πάντοτε ἀπῆτει νὰ εἶναι ταῦτα τοῦ αὐτοῦ θρησκευματος καὶ δόγματος. Ὁ μετ' ἀπίστων καὶ ἐθνικῶν, καὶ μάλιστα Ἰουδαίων, γάμος παλαιότερον μὲν ἐθεωρεῖτο ἀποστροφῆς ἄξιος, βραδύτερον δὲ καὶ ἄθεσμος ἐκηρύχθη 6).

1) Ἐρωτᾷ σε Ἡραὶς δευτηῆσαι εἰς γάμους τέκνων αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐρίον. ἦτις ἐστὶ Πέμπτη ἀπὸ ὥρας θ' Ρ Οχ. 111. Ὅρα καὶ Ρ. Fay. 152.

2) Διὰ μῆλων ἢ πορτοκαλίων γίνεται ἡ πρόσκλησις ἐν Ἡπείρῳ, Γ. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικὰ ἐξ Ἡπείρου ἐν Λαογρ. 5.24. Ὁμοίως ἐν Μακεδονίᾳ, Γ. Πρωτοῦ, Γαμήλια ἦθη καὶ ἔθιμα ἐν Μακεδονίᾳ, Ἐθνικ. Ἀγωγή 4.138. Αἱ προσκλήσεις εἰς γάμους γίνονται νῦν κατὰ τόπους διὰ καρῶν, κηρῶν, κολλυρίων, τσούρας κ.λ.π., περὶ τούτων ὁμως οὐ τοῦ παρόντος.

3) Οἱ πατέρες τῶν πρώτων αἰῶνων πάντοτε ἀπῆτουν κατὰ τὸν γάμον ἱερατικὴν εὐχὴν καὶ εὐλογίαν, ἦτο δ' ἡ τοιαύτη συνήθεια κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα διαδεδομένη. Ἡ εὐλογία αὕτη, ἣτις ἦτο διάφορος τοῦ στεφανώματος, κατήντησε κατὰ τοὺς μετὰ τὸν ΙΒ'. αἰῶνα χρόνους νὰ σημαίνει καθ' ὅλου τὸν θρησκευτικὸν γάμον καὶ τὸ εὐλογεῖν τὸ στεφανώνειν. *Zhishman*, Das Eherecht σ. 231. 293. Ν. Πολίτου, Γαμήλια σύμβολα, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα 2.221. Καὶ νῦν δὲ βλόγα λέγεται ἐν Σίφῳ ὁ γάμος. *βλογοῦμαι* δ' ἐν ταῖς Κυκλάσις τὸ στεφανώνομαι καὶ *βλογίζω* ἐν Καππαδοκίᾳ τὸ νυμφεύω.

4) Ἐνίοτε μάλιστα ἐτελοῦντο καὶ γάμοι μετὰ κηρῶν ἢ μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Ἐθνικῶν, ὅς ἀπέκρουεν ἡ ἐκκλησία.

5) Ὅρα περὶ τούτων *Νικολ. Μίλας*, Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας σ. 827, *Zhishman*, Das Eherecht 14.231.251.290.293.295, Π. Παπαρηγοπούλου, Οἰκογενειακὸν δίκαιον σ. 75, Ν. Πολίτου, Γαμήλια Σύμβολα 220, *Ερανάγογα αὐκτα* τίτλ. 14 (*Zachariae v. Lingenthal*, Jus Grecor. 4.221). Ἐπιθετὴ καὶ τὴν σχετικὴν διάταξιν τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἐν *Ράλλη - Ποιλή*, Σύνταγμα 2.500 ἐξ.

6) *Zhishman*, Das Eherecht σ. 20, Ἀλ. Κρασσῶ, Οἰκογεν. δίκαιον 4.68, Ἀσίται Κύπρου (*Κ. Σάδσ*, Μεσ. βιβλ. 6.550), Φ. Φαρμά, Ὁ γάμος παρ' Ἑλλήσι σ. 218 ἐξ.

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους κατὰ πάντα ἄψογος ἔθεωρεῖτο μόνον ὁ πρῶτος γάμος· ¹⁾ διὰ τὸν δεύτερον ὑπῆρχόν τινες περιορισμοί. Ἐπὶ παραδείγματι ὁ δευτερογαμῶν δὲν ἔστεφανοῦτο, καίτοι ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνήθεια παρέβλεπε καὶ τοῦτο, ²⁾ οὐδὲ προσεφέροντο εἰς αὐτὸν κατὰ τὸν γάμον τὰ θεῖα δῶρα, ἀλλὰ μόνον τὸ κοινὸν ποτήριον ³⁾.

Ὁ τρίτος γάμος, ὅστις ἔθεωρεῖτο πολυγαμία, ⁴⁾ κατ' αὐστηρὰν ἐκκλησιαστικὴν συνήθειαν ἀπηγορεύετο, ἔπετρέπετο δὲ μόνον, ἂν ὁ συζευγνύμενος δὲν εἶχε τέκνα καὶ ἦτο νεώτερος τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν. ⁵⁾ Τέλος ὁ τέταρτος, ὅστις ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ π.χ. ἀναφέρεται, θεωρούμενος «γάμος ὁ οὐ γάμος» ἐκωλύετο ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων νόμων ⁶⁾.

Καὶ ταῦτα μὲν διὰ τὸν ἄνδρα· διὰ τὴν γυναῖκα οἱ περιορισμοὶ ἦσαν περισσότεροι. Οἱ ὑπανδρευόμενοι δῆλα δὴ ἐφρόντιζον, ἵνα τὸν κοινὸν ψόγον ἀποφύγῃσι, νὰ λαμβάνωσι παρθένους καὶ οὐχὶ χήρας, διὰ τὰς ὁποίας, κατὰ τὴν Χριστιανικὴν ἀντίληψιν, ὑψηλότερον ἦτο τὸ τῆς χηρείας, «δεύτε-

Ἔορα καὶ τοὺς νεωτέρους Νομοκάνοντας ἀναφέροντας τὸν οὐκ. κανόνα τῆς ΣΤ'. Οἰκουμένη Συνόδου. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα ἐγίνοντο περὶ λαϊκοῦ προκειμένου γάμου· κατὰ τὸν βασιλικὸν δὲν ἐτηροῦντο πάντοτε.

¹⁾ Ὁ ἐπίσκοπος, πρεσβύτερος καὶ διάκονος μόνον μονόγαμοι ἐπετρέπετο νὰ εἶναι. Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος τοῦ Ρωμίων ἐπισκόπου, *Migne*, PG. 1.956.

²⁾ Ἀποφάσεις συνοδικαὶ καὶ διατάξεις ἀρχιερατικαὶ τῶν Κων πόλεως ἀρχιεπισκόπων καὶ Πατριαρχῶν, *Migne*, PG. 119.936. Ψόγον τοῦ δευτερογαμοῦντος ὄρα ἐν τῷ τοῦ *E. Γεωργιλιά*, Θανατικῷ τῆς Ρόδου στίχ. 412 ἐξ.

³⁾ Ἔορα *Migne*, PG. 155.513. Κατὰ τὸν ΙΕ'. αἰῶνα καὶ Ἰωσήφ ὁ Βρυέντιος (3 108) φέγει «τοὺς στεφανοῦντας διγάμους καὶ τριγάμους, δέον τοὺς διγάμους μνηστεύεσθαι καὶ εὐλογεῖν μόνον, τοὺς τριγάμους δὲ μνηστεύεσθαι μόνον». Σημείωσον δ' ὅτι ἐν Κύθνῳ ἄλλοτε οἱ δευτερογαμοῦντες ἐνυμφεύοντο ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ, ἄλλως ἐκωδωνίζοντο. Τόσον ἄτοπος ἔθεωρεῖτο ὁ δεύτερος γάμος· *A. Βάλληδα*, Κυθνιακά σ. 107.

⁴⁾ Ἀποφάσεις συνοδικαὶ καὶ διατάξεις, *Migne*, PG. 119.812 πβ. καὶ *Migne*, PG. 158.953. Ὁ *Μέγας Βασίλειος*, Ἐπιστ. 188 (*Migne*, PG. 32.673) παρατηρεῖ «συνήθειαν δὲ κατελάβομεν ἐπὶ τῶν τριγάμων πενταετίας ἀφορισμούς».

⁵⁾ *Συμκῶν Θεσσαλονίκης*, Περὶ τοῦ τιμίου, νομίμου γάμου, *Migne*, PG. 155.505. Περὶ τοῦ τρίτου γάμου ὄρα *Migne*, PG. 119.1089 Ἔορα προσέτι καὶ τὰ παροιμιωδῶς σήμερον λεγόμενα. «Ὁ πρῶτος γάμος τοῦ Θεοῦ, ὁ δεύτερος τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ τρίτος τοῦ δαιμόνου» (Κεφαλληνία) ἢ «ὁ πρῶτος γάμος εἶναι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ὁ δεύτερος εἶναι γιὰ οἰκονομία καὶ ὁ τρίτος γιὰ πορνεία» (Πελοπόννησος).

⁶⁾ *Εραπαγογή* *aucta* τίτλ. 14.21 (*Zachariae v. Lingenthal*, *Jus Graecor.* 4.223). Ὁ *Κλήμης* (*Migne*, PG. 111.208) εἶπε· Διαγμία δὲ μετὰ ἐπαγγελίαν παράνομος... τριγαμία δὲ ἀκρασίας σημεῖον, τὸ δ' ὑπὲρ τὴν τριγαμίαν προφανῆς πορνεία. Κατὰ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου (*Κ. Σάθα*, Μεσ. βιβλ. 6.557) τὰ ἐκ τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου γάμου τέκνα ἔθεωροῦντο νόθα. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἀνωτέρω δὲν ἐτηροῦντο διὰ τοὺς βασιλεῖς, διότι ἔχομεν τριγάμους καὶ τετραγάμους τοιούτους.

ρον δὲ καὶ κατώτερον τὸ τῶν δευτέρων γάμων». ¹⁾ Εἰς τοὺς κληρικοὺς μά-
λιστα ἦτο ὠρισμένως ἀπηγορευμένη ἡ χειροτονία, εἰς εἶχον λάβει γυναῖκα
χήραν, ²⁾ ἦτις πάλιν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπετρέπετο νὰ ἔλθῃ εἰς δεύτερον γά-
μον, εἰς μὴ παρήρηχοτο ὁ πένθιμος χρόνος, ἐν δὴλα δὴ ἀπὸ τοῦ θανάτου
τοῦ συζύγου ἔτος ³⁾.

Ἡ παράβασις τοῦ κανόνος τούτου συνεπήγετο ἀτίμως καὶ τῆς χήρας
καὶ τοῦ ταύτην συζευθέντος. ⁴⁾ Μία μόνον ἐπετρέπετο ἐξαίρεσις, ἂν δὴλα
δὴ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς παρεῖχε τὴν πρὸς γάμον ἄδειαν ἢ ἡ χήρα ἐδωρεῖτο
τὸ ἥμισυ τῶν ἰδίων πραγμάτων εἰς τὰ ἕκ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς τέκνα ⁵⁾.

Χρονικὸς περιορισμὸς δὲν ἔπληρχε διὰ τὰς χήρας τῶν μὴ πενθουμένων,
ἦτοι τῶν ἐπὶ καθοσιώσει καταδικασθέντων ⁶⁾.

Ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἐπεκράτει αὐστηρὰ διάκρισις τῶν τάξεων, δὲν πρέ-
πει ν' ἀναμένῃ τις ἐπιγαμίας μεταξὺ ἀτόμων διαφόρου κοινωνικῆς τάξεως.
Οἱ εὐγενεῖς λοιπόν, καὶ ἄποροι ἀκόμη ἂν ἦσαν, ἀπέφευγον νὰ ὑπανδρεύωσι
τὰ τέκνα τῶν μὲ πένητας, ⁷⁾ ἀπηγορευμένον δ' ἦτο καὶ εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν
συγκλητικῶν νὰ λαμβάνωσιν ἀπερριμμένας γυναῖκας, ἦτοι σκηναῖκας, ἐργα-
στηριαρχίσσας, δούλας ἢ ἀπελευθέρους, ⁸⁾ εἰς δὲ τὰς θυγατέρας αὐτῶν
ἀπερριμμένους ἄνδρας, ⁹⁾ τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον ὁ μὲν γάμος μετ' ἀτό-
μου ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως ἀνεβίβαζε τὸ ἀξίωμα τῆς ὑπανδρευο-

¹⁾ *Χρυσοστόμου*, Εἰς τὸ γονὴ δίδεται γάμῳ, Migne, PG. 51. 222. 223. Τί πανδρέ-
γουεται μετ' τῆς χήρας ὃ ἐν εἶχε μὰι γυναῖκα ὃ ἐν εἶχε μοῖρα, λέγουσιν οἱ κάτοικοι τῆς
ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ Μπόβας, *C. Morosi*, *Dialetti romaii di Bona* σ. 89.

²⁾ Δισταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διὰ *Κλήμεντος τοῦ Ῥωμαίων Ἐπισκόπου*, Mi-
gne, PG 1.957.

³⁾ Βασιλικά, βιβλ. 21 τίτλ. 3.14, Σύνοψις 28.5.17, *Ἀρμενοπούλου*, Ἐξάβιβλ 6.15.3.
Κατὰ τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου (*Κ Σάθα*, Μεσ βιβλ 6.582) ὁ πένθιμος χρόνος συν-
επληροῦτο τὸν ἑνάτον μῆνα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου.

⁴⁾ Βασιλικά, βιβλ 21 τίτλ 3 14.

⁵⁾ Βασιλικά, βιβλ. 55 τίτλ. 1.37 βιβλ. 21. τίτλ. 2.10.

⁶⁾ Ὅρα τὸ ὑπ' ἀριθ. 8 χειρόγρ. τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς φ. 21α

⁷⁾ Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, *Anrich*, Hagios Nikolaos 1.158.3.

⁸⁾ Κατὰ τὸν *Ἰουστινιάνειον κώδικα* 5. 4. 29 μόνον αἱ ἀνελθοῦσαι ἐπὶ τῆς σκηναῖκας καὶ
ἐκουσίως κατελθοῦσαι ἠδύγαντο νὰ ὑπανδρεύωνται. Ὁ Ἰουστινιανὸς μὴ δυνάμενος νὰ
συζευθῇ τὴν Θεοδώραν διὰ τὸν βίον καὶ τὴν κοινωνικὴν τῆς τάξιν, κατὰ τὸν *Προκό-
πιον* (*Ἀνέκδοτα* 9.51) ἠνάγκασε τὸν βασιλέα νὰ καταργήσῃ τὸν ἀπαγορευτικὸν νόμον
καὶ οὕτω «τοῖς ἄλλοις ἅπασιν βάσιμον κατεστήσατο τὴν πρὸς τὰς ἑταίρας ἐγγύην».

⁹⁾ *Eloga ad Prochiron mutata* τίτλ. 28.114 (*Zachariae v. Lingenthal*, *Jus*
Græcor. 4 130, Ἀσίζαι Κύπρου (*Κ Σάθα*, Μεσ. βιβλ. 6.551), χειρ. Νομοκάνων Χρι-
στιανικῆς Ἀρχαιολ. Ἔταιρ. ἀρ. 1917 φ. 138α+β, χειρ. Νομοκάνων Βιβλιοθ Βουλῆς
ἀρ. 8 φ. 20β, *Φ. Φαρμά*, ὁ γάμος παρ' Ἑλλῆσι 218 ἐξ).

μένης, τὸ κατεβίβαζε δὲ τοῦναντίον ὁ μετὰ ὑποδεστέρας τάξεως τοιοῦτος ¹⁾).

Ἐκωλύετο ἐπ' ἴσης ὁ γάμος μεταξὺ ἀπελευθέρου ἢ ὑποχειρίου καὶ τῆς πρῶην δεσποίνης ἢ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς, ²⁾ αἰσχύνην δ' ἔφερε τὸ ν' ἀποδειχθῆ ὁ ἕτερος τῶν συζύγων νόθος ³⁾).

Μικρὸν ἀνωτέρω ὁμίλησα περὶ γάμου ἐλευθέρου πρὸς δούλην. Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, κατ' ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν ἔθος, ὁ ἐλεύθερος μόνον ἐλευθέραν ἠδύνατο νὰ συζευχθῆ καὶ ἀντιστρόφως. Κωνσταντῖνος μάλιστα ὁ μέγας ἐπέβαλε τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου κατὰ τῆς ἐλευθέρου τῆς νυμφευομένης δούλου. ⁴⁾ Ὁ ἐλεύθερος, ἂν ἐπεθύμει νὰ συζευχθῆ δούλην, ἔπρεπε πρότερον νὰ ἐλευθερώσῃ αὐτήν, ἄλλο ἀντ' αὐτῆς εἰς τὸν δεσπότην παρέχων ἀνδράποδον ⁵⁾).

Ταῦτα, ἐννοεῖται, ἐτηροῦντο καθ' ὅλου μέχρι τοῦ τέλους τῆς Θ'. μ. Χ. ἑκατ., ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μόνον παρατηρεῖται χαλάρωσις τις ⁶⁾).

Ἡ κοινωνικὴ διαφορὰ τῶν συζύγων παρετηρεῖτο μέχρι τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας· κατὰ τὸν ΙΒ' π. χ. αἰῶνα ἔχομεν παράδειγμα νυμφίου ἀποσχισθέντος τὴν ρῖνα, μαστιγωθέντος καὶ διαζευχθέντος, διότι, ἔξαπατήσας ἔλαβε σύζυγον ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως ⁷⁾).

Μέχρι τοῦδε ὁμίλησα περὶ κανονικῶν γάμων· δὲν ἦσαν ὁμως κατὰ τὸν μεσαῖωνα ὀλίγα τὰ παραδείγματα ἐκείνων, οἵτινες ἢ ἀπατῶντες ἀπλοῦ-κωτέρους ἱερεῖς, κρύφα ἐτέλουν ἀπηγορευμένους ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας γάμους ⁸⁾ ἢ, βίαν εἰς τὴν ἄρνησιν τῶν γονέων τῆς κόρης ἀντιτάσσοντες, τὴν ἥρπαζον. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ὁμως ταύτῃ περιπτώσει βαρεῖα ἐπήρχετο ὑπὸ τῆς πολιτείας ἢ τιμωρία, καθ' ὅσον ὁ μὲν νυμφίος, ἂν μὴ κατεδικάζετο εἰς θά-

¹⁾ *Cod. Just.*, 5.3.10, Βασιλικά, βιβλ 6 τίτλ. 1.30. Ἡ ὑπανδρευομένη μὲ ἀνδρα καταπύρου ἀξιώματος ἠδύνατο νὰ φυλάξῃ τὸ ἀνώτερον μόνον «διὰ βασιλέως», Βασιλικά, βιβλ. 6 τίτλ. 1.12. Περὶ τῶν διὰ τῆς βίας βέβαια γινομένων τοιοῦτων συνοικεσιῶν δὲν πρόκειται ἐνταῦθα, *Προκοπίου*, Ἀνέκδοτα 17.7 ἐξ. *Foerster*, *Zwei neue Reden des Choricus Rh. Mus.* 49.495.

²⁾ *Cod. Just.*, 5.3.3, χειρ. Νομοκάνων Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἐταιρ. ἀρ. 1947 φ. 138α.

³⁾ *Ἰ. Κινάμον*, Ἰστορ. 210.2.

⁴⁾ Φ. *Φαρμά*. Ὁ γάμος παρ' Ἑλλήσι σ. 57.

⁵⁾ Βασιλικά, βιβλ. 8 τίτλ. 3.44, *Κωνστ Πορφυρογεννήτου*, Ἐκλογή τῶν νόμων, Migne, PG. 113.516, Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 1.18.24.26.

⁶⁾ Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέτρεψε τὸν γάμον μετ' ἀπελευθέρου ἀμέμπτου διαγωγῆς, εἰς συντετάσσοντο γαμικὰ συμβόλαια, Ἀλ. *Κρασοῦ*, Οἶκογ. δίκαιον 24. Ὅρα καὶ Φ. *Φαρμά*, Ἐνθ' ἀν. σ. 218 ἐξ. Πιστεύουσιν ὅτι ἡ ἱερολογία μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων ἀπηγορεύετο μέχρι τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, *Zhsihman*, *Das Eherecht* σ. 258.

⁷⁾ *Tafel*, *Eustathii Opusc.* 278.38.

⁸⁾ *Tafel*, *Eustathii Opusc.* 64.72.

νατον, ἀφηρεῖτο τὴν ἀξίαν καὶ ἐξωρίζετο, δημευομένης τῆς περιουσίας του, ¹⁾ ἢ ἐφυλακίζετο, ²⁾ ὑπεβάλλετο δὲ καὶ ἐκκλησιαστικῶ ἀναθέματι, ³⁾ παραμένοντος ἀκύρου τοῦ γάμου, καὶ ἂν ἀκόμη οἱ γονεῖς τῆς ἀρπαγείσης συνήνουν ⁴⁾.

Ἰδιαίτερος αὐστηρὰ ἦτο ἡ τιμωρία τῶν ἀρπαζόντων ἀσκητρίας ἢ μοναστρίας ἢ καὶ τὰς ἀνηκούσας εἰς τὴν τάξιν τῶν παρθένων. Κατ' αὐτῶν ἐπεβάλλετο κεφαλικὴ ποινὴ ⁵⁾.

Οἱ προσκαλούμενοι εἰς γάμον καθῆκον αὐτῶν ἐθεώρουν νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν τελετὴν ἔχοντες «ἔνδυμα γάμου», ἐνδεδυμένοι δὴλα δὴ τὰ καλύτερα φορέματά των. Ἄν δὲν εἶχον τοιαῦτα, ἔπρεπεν ἢ ν' ἀγοράσωσιν ἢ καὶ παρὰ φίλου νὰ δανεισθῶσιν. ⁶⁾ Ἄτοπον ὅλως ἦτο νὰ προσέλθῃ τις μέλανα φορῶν, ⁷⁾ ἔτι δ' ἀπρεπέτερον αὐτῇ ἢ νύμφη νὰ φορῇ μέλανα ὑποδήματα. ⁸⁾ Ἄν δ' οἱ κεκλημένοι ὄφειλον νὰ λαμπροφορῶσι, πολὺ περισσότερον ἐπεβάλλετο τοῦτο εἰς αὐτοὺς τοὺς μελλονύμφους, ὧν ἡ νύμφη στωλιζομένη ὑπὸ τῶν *νυμφοστόλων*, ⁹⁾ ἐφόρει λευκὰ καὶ λεπτὰ καὶ χρυσο-

¹⁾ Βασιλικά, βιβλ. 6 τίτλ. 17.11, Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 4.7.6.

²⁾ Βασιλικά, βιβλ. 6. τίτλ. 3.28, Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 1.4.9.

³⁾ *Μεγάλου Βασιλείου*, Ἐπιστ. 199, Migne, PG. 32.725. Ὅρα καὶ τὸν ΚΖ' κανόνα τῆς ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἴκου. Συνόδου, *Ράλλη-Ποιλή*, Σύνταγμα 2.279

⁴⁾ Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 4.7.34, Ἄλ. Κρασοῦ, Οἰκογ. δίκαιον 82, Φ. Φαρμά, Ἐνθ' ἄν. 136.137. Περὶ τῆς βιαίας ἀρπαγῆς γυναικῶν πβ. Migne, PG. 107.546. Κατὰ τὸν *Μ. Βασιλεῖον* ἐν τούτοις (Ἐπιστ. 199, Migne, PG. 32.721) «μετὰ τὴν ἀπόσπασιν τῆς ἀρπαγείσης ἔπρεπεν ἐπιτρέπειν τῇ γνώμῃ τῶν οἰκείων, εἴτε γονεῖς εἶεν, εἴτε ἀδελφοὶ εἴτε οἵτινες οὖν προσετώτες τῆς κόρης' κἂν μὲν ἔλονται αὐτῶ παραδοῦναι, ἴστασθαι τὸ συνοικέσιον, ἐὰν δὲ ἀνανεύσῃσι, μὴ βιάζεσθαι».

⁵⁾ Βασιλικά, βιβλ. 4 τίτλ. 1.15, Φωτίου, Νομοκάνων ἐν *Ράλλη-Ποιλή*, Σύνταγμα 1.214, Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ. 6.7.1, Φ. Φαρμά, Ἐνθ' ἄν. 136.137.

⁶⁾ *Χρυσοστόμου*, Κατήχησις δευτέρα πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι, Migne, PG. 49.234. Διήγησις τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος καὶ θαυματουργοῦ Ἀρτεμίου, *Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, *Varia Graeca sacra* 23.6.

⁷⁾ *Μιχ. Ψελλοῦ*, Ἐπιστολὴ 84η (*Κ. Σάβα*, Μεσ. βιβλ. 5.322).

⁸⁾ Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας Μελάνης, *Anal. Boll.* 22.31.13.

⁹⁾ Παρ' ἀρχαίοις ἡ τὴν νύμφην στωλιζοῦσα ἐλέγετο καὶ *νυμφεῖτρα* ἢ *νυμφοπότος*. Ἐν τοῖς κειμένοις συχνὰ ἀναφέρεται τὸ *νυμφοστολεῖν*, (*E. Miller*, *Poèmes historiques de Théodore Prodrome* στίχ. 218, *Revue Archéologique* 1873 σ. 347, *Θεοδώρου Προδρομοῦ*, Ἀμάραντος, ἡ γέροντος ἔρωτες (Notices et extraits des manuscrits 8.2.120.) ἐν τοῖς ἐγγράφοις δ' ὁ *νυμφοστολιαμός*, *Trincherà*, Syll. 377.275, 531.16. Νῦν ἐν Κῶθῳ *νυμφοστολοὶ* καλοῦνται αἱ νέαι αἱ βοηθοῦσαι τὴν νύμφην νὰ ῥάψῃ τὰ νυμφικά της φορέματα.

κόσμητα φορέματα, ¹⁾ περιδέραια μὲ χρυσοῦς ὀρμίσκους, ²⁾ καὶ πολυτίμους λίθους περὶ τοὺς βοστρύχους, ³⁾ ὑπεγράφετο δὲ τὰς ὀφρῦς καὶ ἔπιμυθιοῦτο τὸ πρόσωπον, ἂν μάλιστα ἦτο οὐχὶ καλὴ καὶ ὑπέρωρος ⁴⁾.

Σήμερον γνωρίζομεν ὅτι πολλαχοῦ, καὶ δὴ εἰς τὰ τέως Τουρκοκρατούμενα μέρη, ἡ νύμφη, τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου, ἦτοι τὴν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου, ἔβαφε τὴν κόμην δι' ἐρυθρᾶς βαφῆς (κινᾶ, ἀκνᾶ). Τὸ ἔθιμον τοῦτο ὡς καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Ἱμερίου (Λόγ. Α' § 19) ἔπαινος «τοῦ πορφύροντος βοστρύχου τῆς νύμφης» σαφῶς δηλοῦσιν ὅτι ἡ βαφὴ τῆς νυμφικῆς κόμης ἦτο καὶ μεσαιωνικὸν ἔθιμον ⁵⁾.

Ἡ νύμφη τέλος γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου ἦτο, κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν, διὰ πέπλου ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἀκριβῶς ἐγκεκαλυμμένη ⁶⁾.

Ὁ γαμβρὸς ἀφ' ἑτέρου καλὰ φορῶν φορέματα καὶ νεωτερικὰ ὕποδήματα, ⁷⁾ ἔκοπτε τὸ γένειον, ὅσον ἦτο δυνατὸν κομψότερον, καθίστα οὐδὲν τὴν κόμην καὶ οὐχὶ σπανίως, ἂν μάλιστα ἦτο γεροντότερος, καὶ ἔβαφε τὰς ὀφρῦς καὶ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς ⁸⁾.

¹⁾ *Γρηγορίου Νύσσης*, Περὶ παρθενίας, Migne, PG. 46.333, *Χρυσοστόμου*, Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον, Migne, PG. 51.239. Ἐσθῆτα τῆς νύμφης «τὸ πᾶν πορφύραν» ἀναφέρει ὁ *Ἀχιλλεὺς Τάτιος Β'*. 11.

²⁾ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας, Migne, PG. 115.969, *Θ. Προδρόμου*, Ἀμάραντος ἢ γέροντος ἔρωτες (Notices et extraits des manuscrits 8.2.120).

³⁾ *E. Miller*, Poèmes historiques de Théodore Prodrome ἐν *Revue Archéologique* 1873 σ. 252 στίχ. 15 ἔξ. *Θ. Βαλοσμών*, Εἰς τὸν ΜΕ'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμ. συνόδου, *Ῥάλλη-Ποιτῆ*, Σύνταγμα 2.413.

⁴⁾ *Χρυσοστόμου*, Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον, Migne, PG. 51.239, *Θ. Βαλοσμών*, Εἰς τὸν ΜΕ'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμ. συνόδου, *Ῥάλλη-Ποιτῆ*, Σύνταγμα 2.413, *Κωνστ. Μανασσῆ*, Σύνοψις χρονικῆ στίχ. 70, *Θ. Προδρόμου*, Ἀμάραντος ἢ γέροντος ἔρωτες (Notices et extraits des manuscrits 8.2.120). Ὁ Χρυσόστομος (*Migne*, PG. 61. 104) ὁμιλεῖ διὰ τὰ ἐπιτιμήματα καὶ τὰς ὑπογραφὰς τῆς νύμφης καὶ βεβαίωι ὅτι οἱ σύγχρονοὶ του, ὅταν τοὺς ἔλεγε νὰ παραλίπωσιν αὐτὰ «ὑβριν τὸ πρᾶγμα καλοῦσιν καὶ δεινὸν ποιοῦνται τὸ μὴ πολλοῖς φαίνεσθαι τὴν γυναῖκα μηδὲ προκεῖσθαι θεάτρον κοινὸν τοῖς ὄρωσι».

⁵⁾ Ἡ διὰ κινᾶ βαφὴ τῆς κόμης καὶ τῶν ὀνύχων τῆς νύμφης, τὰ *κινᾶσματα*, γίνονται νῦν μετὰ τινος ἐπισημότητος.

⁶⁾ Τί χρῶμα ἀκριβῶς εἶχεν ὁ πέπλος, τὸ *νύμφιασμο*, ὡς λέγουσιν ἐν Φιλιππουπόλει, ἀγνοοῦμεν. Νῦν κατὰ τόπους εἶναι λευκός, πολλαχοῦ δὲ ἐρυθρός (Μακεδονία, Γορτυνία, Σαράντα Ἐκκλησιαί, Μαλακοπή). Ἐν *Χιρκᾶ Γκιουμουλτζίνης* ὁ νυμφικὸς πέπλος εἶναι μέλας.

⁷⁾ *Tafel*. Eustathii Opusc. 287.72.80.

⁸⁾ *Θεοδώρου Προδρόμου*, Ἀμάραντος ἢ γέροντος ἔρωτες (Notices et extraits des manuscrits 8.2.115.118.119).

Ὅταν ἔφθανεν ἡ ὥρα τοῦ γάμου, εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης προσήρχοντο μουσικοί,¹⁾ ὑπὸ τὸν ἦχον δὲ τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἠκούοντο γαμήλια ᾄσματα²⁾ καὶ δαδούχοι τῆδε κάκεισε ἐκικαῶντο, ἐπειδὴ ὁ γάμος, κατὰ τὴν παλαιότεραν τοῦλάχιστον ἐποχὴν,³⁾ ὡς παρ' ἀρχαίοις, ἐγένετο ἐν καιρῷ νυκτός.⁴⁾ Θόρυβος ἐπ' ἴσης ἠγείρετο, καθ' ἣν ὥραν προσήρχετο ὁ νυμφίος, ἵνα παραλάβῃ τὴν νύμφην, ὅποτε αἱ συγγενεῖς τὸν ἔβαλλον διὰ μῆλων, συμβόλων τοῦ ἔρωτος,⁵⁾ καὶ ἄνωθεν τὸν ἔρραινον διὰ ῥόδων⁶⁾.

Ἄν ὁ γαμβρὸς εἰσερχόμενος ἐπισήμως εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ἀναμενούσης καὶ κεκαλυμμένης νύμφης ἀνέσυρε τὸν πέπλον τῆς καὶ τότε πρῶτον τὴν ἔβλεπεν ὀρίζων πρότερον τὸ θεώρητρον, ὡς μέχρις ἐσχάτων ἐγένετο παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τῆς κάτω Ἰταλίας, κατὰ τὸν Σπ. Ζαμπέλιον (Ἰταλοελληνικά σ. 65-66), αἱ πηγαὶ δὲν μᾶς λέγουσι, τὸ πρᾶγμα ὅμως εἶναι πολὺ πιθανόν.

Ἡ γαμήλιος πομπὴ «οἱ ἐπὶ τούτῳ τεταγμένοι» ἢ «τὸ ὀφίκιον» τῶν κειμένων ἢ τὸ νυφοστολί ἢ ὁ γαμοστόλος, ὡς λέγουσιν ἐν Πόντῳ, διητυθύνετο εἰς τὴν ἐκκλησίαν, προπορευομένων, κατὰ τοὺς παλαιότερους τοῦλάχιστον αἰῶνας, δαδούχων καὶ ὑπὸ χοροῦς καὶ ψῆδᾶς καὶ ἦχους κυμβάλων. Ἡ νύμφη κεκαλυμμένη καὶ καμαρώνουσα, περιεχομένη ὑπὸ τῶν οἰκειῶν

¹⁾ Ἀχιλλέως Τατίου, Τῶν κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα λόγοι ὀκτώ, Α'. 8 καὶ Β'. 12, *Μιχ. Ψελλοῦ*, Τῷ μεγάλῳ δρουγγαρίῳ κύρ Κωνσταντίνῳ (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.321).

²⁾ *Μιχ. Ψελλοῦ*, Ἔνθ' ἄν. Τί ἔλεγον τὰ ᾄσματα ταῦτα, δυστυχῶς, δὲν μᾶς παρεδόθη. Τὸ νόημά των θὰ ἦτο πιθανῶς ὅμοιον πρὸς τὸ ἐκφραζόμενον εἰς τοὺς ἑξῆς στίχους τοὺς ἐπὶ παρομοίᾳ εὐκαιρίᾳ ᾄδομένους ἐν Καλλιπόλει

ἀνοίξετε πόρτες ἀργυρῆς, σπῖτια μαρμαρωμένα,
νὰ πάρωμε τὴν πέριδικα, νὰ φύγωμε ἔς τὰ ξένα

³⁾ Κατὰ αἰῶνας, καὶ ἐν καιρῷ ἡμέρας ἐγένοντο οἱ γάμοι, ὡς δεικνύουσι τὰ κείμενα. Ἀνωμόνου, Βίος Θεοφάνους, Θεοφάνους Χρονογραφία 2.4.35 (De Boor), Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ Ἀλεξίου, *Anall. Boll.* 19.25.

⁴⁾ *C. Castellanii*, Epithalamio di Theodoro Prodromo per le nozze di Theodora Comnena e Giovanni Contostephano σ. 11 καὶ 12, *Χρυσοστόμου*, Εἰς ἐπιστολὴν Α'. πρὸς Κορινθίους ὁμιλία IB', *Migne, PG.* 61.105. Καὶ σήμερον ἐτι ὁ γάμος πολλαχοῦ νύκτωρ τελεῖται. Ὅρα καὶ *C. Wachsmuth*, *Das alte Griechenland im neuen* σ. 93.

⁵⁾ Περὶ τοῦ μήλου ὡς συμβόλου ἔρωτος καὶ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτοῦ κατὰ τὰς μηλοβολίας ὄρα *N. Πολίτου*, Βυζαντιναὶ παραδόσεις ἐν Λαογρ. 6.362.363.365.

⁶⁾ *Μιχ. Ψελλοῦ*, Τῷ μεγάλῳ δρουγγαρίῳ κύρ Κωνσταντίνῳ (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.321), *Νικ. Χωνιάτου*, Χρον. Διήγ. σ. 183. Ἡ μηλοβολία καὶ ἀνθοβολία αὕτη ἐνοεῖται ὅτι μέχρι νῦν κατὰ τόπους συνηθίζεται, *C. Wachsmuth*, *Das alte Griechenland im neuen* σ. 83, *N. Πολίτου*, Βυζαντιναὶ παραδόσεις ἐν Λαογρ. 6.363. Αἱ νεάνιδες τῆς Μακεδονίας θεωροῦσι σήμερον τὴν μηλοβολίαν ὡς τι ἀπρεπές.

γυναικῶν ἢ ἐν μέσῳ φίλων ἢ συγγενῶν ἀνδρῶν, μάλιστα τῶν γονέων, οἷτινες καὶ *νυμφαγωγοὶ* συχνὰ καλοῦνται ὑπὸ τῶν συγγραφέων, ¹⁾ ἐβραδυπόρει, κρατουμένη οὐχὶ σπανίως ἀπὸ μανδηλίων, τὰ ὅποια τῆς ἔτεινον οἱ οἰκεῖοι. Τὴν γαμήλιον δὲ πομπὴν διερχομένην ἔρραινον μὲ ρόδα, ἴα καὶ ἄλλα ἄνθη ἐκ τῶν ὑπερφῶν καὶ στεγῶν ὧς καὶ μὲ ροδοστάγματα, ἔκαιον δὲ κατὰ διαστήματα καὶ εὐώδη ξύλα ξυλαλῆς, ἔθιμον τὸ ὅποῖον ὑπενθυμίζουσιν οἱ ἔξης στίχοι ἄσματος ἄδομένου, καθ' ἣν ἡμέραν πηγαίνουσιν ἐν Χιλῇ τὴν νύμφην εἰς τὸ λουτρὸν· «ἡ νύφ' ὅταν ἐκίνησε εἰς τὸ λουτρὸν νὰ πάη | οἱ δρόμοι ρόδα γιόμισαν, τὰ μονοπάτια μόσκο ²⁾».

Ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν ἐτελείτο ὁ γάμος, ἦτο Κυριακὴ, τὸν χρόνον δὲ τῆς τελέσεως αὐτοῦ ὠρίζον δύο παράγοντες, ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ λαϊκὴ πρόληψις.

Κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικὸς κανόνας καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν συνήθειαν, γάμοι δὲν ἔπρεπε νὰ τελῶνται κατὰ τὰς τεσσαρακοστὰς καὶ τὰς μεγάλας ἑορτάς, ³⁾ ἀπὸ τῶν Χριστουγένων μέχρι τῶν Φώτων, κατὰ τὴν λαϊκὴν δὲ πρόληψιν, σαφῶς ἐκδηλουμένην ἐν τοῖς διαφόροις σεληνοδρομίαις, ὠρισμένοι ἦσαν αἱ αἰσiai ἢ ἀπαίσιοι πρὸς γάμον ἡμέραι: π.β. «ἡμέρα Σ' (σελήνης) γάμους ποιεῖν· ἡμέρα $\text{ια}'$. μὴ φσβοῦ πλέειν, γάμους ποιεῖν. Εἰς τὰς $\text{ιδ}'$. γάμους ποιεῖν· εἰς τὰς $\text{κζ}'$. αὕτη καλὴ. . γάμους ποιεῖν» ⁴⁾ καὶ πάλιν «Καρκίνον δὲ ἡ Λέοντα μεταπορευομένης σελήνης μαχίμους καὶ ἀλούς καὶ ἀκαθέκτους εἰς ὄργην ἀποτελεῖ τὰς γυναῖκας. Παρθένον δὲ ἐπι καταλαβοῦσαν πρὸς μὲν τὰς παρθένους ἀσύμφορος, ὥσπερ ἀντιπεπονθότος τοῦ ζῳδίου τούτου ταῖς ὁμωνύμοις παρθένους· πρὸς δὲ χήρας εὐδαιμονέστερον τὸν γάμον εἶναι φασιν. Ζυγὸς δὲ τὴν σελήνην δεξάμενος, ταῖς μὲν τὸν τῆς δουλείας ἐχούσαις ζυγόν, εὐρωότερον τὸν γάμον, ταῖς ἐλευθέραις δὲ δυσμενῆς ἐσσι καὶ πολέμιος» ⁵⁾).

Ὡς μὴν ἀκατάλληλος πρὸς γάμον, κατὰ τὸν Ἰωσήφ Βρυνένιον, συγ-

¹⁾ *Χαρίτωνος Ἀφροδισιέως*, Τῶν κατὰ Χαιρέαν καὶ Καλλιγρόην λόγῳ Η', Α'. 13.14, Β'. 1.2, Γ'. 11.3, Ε'. 5.5, *Εὐσταθίου φιλοσόφου*. Τὸ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν δρᾶμα ΣΤ'. 6.3, 14.2, *Νικήτα Χωνάτου*, Χρον. Διήγ. 672.20.

²⁾ *Χαρίτωνος Ἀφροδισιέως*, Ἐνθ' ἄν. Α'. 1.14, Γ'. 2.17, *Εὐσταθίου Φιλοσόφου*, Ἐνθ' ἄν. Ε'. 7.1, Θ'. 1.1.2, *Μιχ. Ψέλλου*, Ἐπιστολαὶ (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.319).

³⁾ Κανὼν ΝΒ'. τῆς ἐν Λαοδικαίᾳ Συνόδου, *Ραλλη-Ποιλή*, Σύνταγμα 3.219, *Νικοδ. Μίλας*, Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας σ. 844 (μετάφ. Μ. Ἀποστολοπούλου).

⁴⁾ Χειρ. Ἐθν. βιβλ. Ἀθηνῶν ἀρ. 1275 φ. 22α καὶ 23α

⁵⁾ *Cramer*, *Anecdota Graeca* 3.186. Σήμερον ἐν Βογατσικῷ τῆς Μακεδονίας πιστεύουσιν ὅτι εὐτυχέστατος εἶναι ὁ κατὰ τὴν πανσέληνον τελούμενος γάμος.

γραφέα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐθεωρεῖτο ὁ Μάιος,¹⁾ ἢ πρόληψις δ' αὐτῆ, ἣτις καὶ σήμερον εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη,²⁾ ἐκ τῶν Ρωμαίων τὴν ἀρχὴν ἔχουσα,³⁾ ἀσφαλῶς θὰ ἐπεκράτει καὶ καθ' ὅλην τὴν Βυζαντινὴν περιόδον.

Ἄμα ἡ πομπὴ ἐφθανεν εἰς τὸν ἐνοριακὸν ναόν, εἰς ὃν κατὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον, ὄφειλε νὰ τελεσθῆ τὸ μυστήριον τοῦ γάμου,⁴⁾ εἰσῆρχετο, καὶ ἐκεῖ εἶτε ὑπὸ τοῦ ἱερέως τῆς Κοινότητος,⁵⁾ εἶτε, ἂν οἱ στεφανούμενοι ἦσαν εὐπορώτεροι, καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἐγένετο ἡ στέψις.⁶⁾ *Σύντεκνος* [*στεφάνων*] ἢ *παράνυμφος*,⁷⁾ συνήθως ἦτο ὁ ἀνάδοχος⁸⁾ ὅστις καὶ ἐκράτει (*στεφανοκράτωρ*)⁹⁾ κατὰ τὴν περιφορὰν τοὺς στεφάνους, οὔτινες ἦσαν ἢ μετὰλλιοι ἢ κατεσκευάζοντο ἐκ κλήματος¹⁰⁾.

1) Μαρτίου περιάμματα φέρομεν καὶ τὸν Μάιον στεφανούμεθα 3.121 (ἐκδ. Ε Βουλγάρως).

2) Πβ. τὴν σημερινὴν παροιμίαν ὁ γάμος ὁ Μαγιάτικος πολλὰ κακαποδοῦδει.

3) Παρὰ Ρωμαίους ὁ Μάιος ἐθεωρεῖτο δυσσιώνιστος, διότι κατ' αὐτὸν ἐτελοῦντο τὰ Λεμούρια πρὸς τιμὴν τῶν χθονίων δαιμόνων, *J. Marquardt, Das Privatleben der Römer* σ. 41, *N. Πολίτου*, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα 1.36, *Φ Φαροῦ*, Ὁ γάμος παρ' Ἑλλῆσι σ. 41. Κα νῦν οἱ κάτοικοι τῶν περὶ τὴν Λευκοσίαν τῆς Κύπρου χωρίων δὲν τρώγουσι κατὰ τὸν μῆνα Μάιον καρπούς, ἵνα μὴ θλιβῶνται αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν τῶν. Σήμερον, παρανοήσαντες τὴν ἀληθῆ αἰτίαν τῆς κατὰ Μάιον ἀπαγορεύσεως τῶν γάμων, φρονοῦσιν ὅτι τότε δὲν πρέπει νὰ γίνωνται γάμοι, διότι μαγεύονται οἱ συζευγνέμενοι ἢ διότι συνδουάζονται οἱ ὄνοι. Ἐν Καρπάθῳ (*Ε Μανωλακακη*, Καρπαθιακά σ. 118. 133) πιστεύουσιν ὅτι καὶ κατὰ τὸν Αὐγούστον δὲν πρέπει νὰ γίνωνται γάμοι.

4) *Νικολ. Μίλλας*, Ἐνθ' ἂν. σ. 847.

5) Ὁ γάμος δὲν ἐπετρέπετο νὰ τελεσθῆ ὑπὸ μοναχοῦ ἢ ἐν μοναστηρίῳ. Ὅρα τὰς σχετικὰς ἀποφάνσεις τοῦ Χαροτοφύλακος Πέτρου παρὰ Migne, PG. 119.1093.

6) Διήγησις ἐξαιρέτος Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου στίχ. 1330. Κατὰ τὴν τέλεισιν τοῦ γάμου ὁ ἐπίσκοπος ἐλάμβανε κατὰ τοὺς χρόνους Ἄλεξιῦ τοῦ Κομνηνοῦ «ἀπὸ μὲν τοῦ γαμβροῦ νόμισμα ἓν χρυσοῦν, ἀπὸ δὲ τῆς νύμφης παννίου πήχεις δώδεκα, καθὼς ἄρα καὶ ἐκ παλαιοῦ τεύπνεται», *Migne*, PG. 127. 928.

7) Συνήθως ἀναφέρονται παράνυμφοι. Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος ὅρα *A. Dmitriewskii, Εὐχολόγια* 96 ἐξ. 441 ἐξ. 493-4, 633 ἐξ. 760 ἐξ.

8) *A. Dmitriewskii*, Ἐνθ' ἂν. σ. 443.

9) Ἄλλοτε ὁ μὲν σύντεκνος ἐράτει τὸν στέφανον τοῦ νυμφίου ἢ συντέκνισσα δὲ τὸν τῆς νύμφης, Διήγησις ἐξαιρέτος Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου στίχ. 1032.

10) Οἱ στέφανοι ἦσαν καὶ μετὰλλια στέμματα, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς χρόνους Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, *Zhishman, Das Eherecht* σ. 292. Πβ. τὸν παρὰ *E Γεωργιλλῆ* ἐν τῷ θανατικῷ τῆς Ρόδου στίχον (440 Wagner) κάλλιον νὰ μὴ εἶχεν βλογηθῆν, νὰ μὴ εἶχεν βάλειν κλῆμα καὶ ἐπιθι περὶ τῶν γαμηλίων καθ' ὅλου στεφάνων *N. Πολίτου*, Γαμήλια σύμβολα, Λαογρ. Σύμμεικτα 2.231.257 ἐξ.

Κατὰ τὸν γάμον ἐπ' ἴσης ἠλλάσσοντο καὶ οἱ δακτύλιοι τῶν νυμφευομένων ¹⁾).

Σήμερον ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Θράκης Κεσσάνη καὶ Χατζηγυριῶ ὁ σύντεκνος καλύπτει μετὰ τὸ στεφάνωμα τὰς κεφαλὰς τῶν νεονύμφων διὰ μεταξωτοῦ ὑφάσματος, ἐν ᾧ μετὰ τὴν λήξιν τοῦ μυστηρίου, τυλίσσει τὰ στεφάνια. Τὸ ὑφασμα τοῦτο, ἀναβόλι πολλαχοῦ καλούμενον, θὰ μετεχειρίζοντο κατὰ τοὺς λαϊκοὺς Βυζαντινοὺς γάμους, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον, ὡς εἴπομεν, συνηθίζεται, καὶ εἰς μεσαιωνικὰς εἰκόνας, γάμους βασιλέων παριστώσας, ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφήν κροσσωτοῦ ὑφάσματος²⁾).

Τελεσθέντος τοῦ μυστηρίου, προσήρχοντο καὶ ἠσπάζοντο τὰ στέφανα τῶν νεονύμφων καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους οἱ γονεῖς αὐτῶν, ὁ σύντεκνος καὶ οἱ φίλοι ³⁾ καὶ ἀπηύθυνον πρὸς αὐτοὺς εὐχὰς ὑπὲρ μακροβιότητος, εὐτυχίας, ὁμοιοῦς καὶ γεννήσεως ἀπογόνων,⁴⁾ λαμβάνοντες ἅμα πρόνοιαν, ἵνα μηδεὶς τῶν ἐχθρῶν καὶ ζηλοτύπων ἀποδέσῃ αὐτοῦς, καὶ οὕτω καταστήσῃ ἄγονον τὸν γάμον⁵⁾).

Γνωστὸν εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἡ νύμφη ὠδηγεῖτο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ὑπὸ τοὺς ἥχους αὐλοῦ καὶ κιθάρας καὶ ᾠσμάτων τοῦ ὕμεναίου. ⁶⁾ Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐξηκολούθησε καὶ πολὺ βραδύτερον, ἀφ' οὗ ὁ Χρυσόστομος διαμαρτύρεται ἐπανειλημμένως ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του, κατὰ τὸν νόμον τῶν γάμων, μετὰ τὸ μυστήριον, νύκτωρ καὶ ὑπὸ τὸ φῶς δάδων συνώδευον τὴν νύμφην αἱ φίλαι γυναῖκες διὰ τῶν ὀδῶν καὶ τῆς

¹⁾ Περὶ δακτυλίων καὶ τῆς ὕψους αὐτῶν ὄρα Ν. Πολίτην, "Ἐνθ' ἄν. 227, Κ. Krumbacher, Ein serbisch-byzantinischer Verlobungsring (München 1906) 440 ἐξ, G. Schlumberger ἐν Mélanges d' Archéologie Byzantine 67-69.

²⁾ Ὅρα τὸ περὶ βασιλικῶν γάμων κεφάλαιον.

³⁾ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τῶν κατὰ Ροδάνθη καὶ Δοσικλέα βιβλία Θ', ΣΤ' 387, Ἰωάννου Εὐγενικοῦ, Πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον, Σπ. Λάμπρον, Παλαιολογία 1.30. Τὸ φίλημα τῶν στεφάνων ὑπὸ τῶν γονέων θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Προδρομοῦ, "Ἐνθ' ἄν. «πρῶτον εὐχῶς φιλοτέκνοις πατρᾷσιν», τοῦθ' ὅπερ δεικνύει ὅτι κατὰ τὸν ΙΒ'. τοῦλάχιστον αἰῶνα περιεφέρετο ἡ κοινὴ σήμερον εὐχὴ «νά μ' ἀξιώσῃ ὁ Θεὸς νὰ φιλήσω τὰ στεφάνια σου» ἢ «νά φιλήσῃς χρυσὸ στεφάνι 'ς τὰ παιδιάκια σου».

⁴⁾ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Ἐπιθαλάμιος τοῖς τοῦ εὐτυχιστάτου Καίσαρος υἱοῖς, Migne, PG. 133. 1406, Ἀχιλλῆς στίχ. 1128 καὶ 1443.

⁵⁾ Τὴν ἐπικράτησιν τῆς περὶ ἀποδέσμου τῶν νεονύμφων προλήψεως κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἀποδεικνύουσι καὶ πολλὰ χειρόγραφα, ἐν οἷς εὐρηγνται συνταγαὶ περὶ δεσμίματος καὶ λυσίματος ἀνδρογόνων καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Παχυμέρους, 1.33.21 λεγόμενα περὶ τοῦ βασιλέως Θεοδώρου Β' Λασκάρεως, ὅστις διέταξε μέχρι θανάτου νὰ μαστίξωσι τὴν πενθερὰν προστατευομένου του, εἰς τὰ μαγγανεύματα τῆς ὁποίας ἀπέδωκε τὴν ἀνικανότητα ἐκείνου.

⁶⁾ Hermann-Blümner, Lehrbuch der griechischen Privatalterthümer³ σ. 273.

ἀγορᾶς, περὶ βαδίζουσας ἢ καὶ ἐπὶ καταστέγου ὀχήματος, ὑπὸ τοὺς ἦχους μουσικῶν ὀργάνων καὶ τῆ συνοδείᾳ διαφόρων ἐρωτικῶν ᾠμάτων ὑπὸ μίμων καὶ ὀρχηστρίδων ᾄδομένων, ἔτι δὲ χορῶν ὑπὸ μίμων ἢ ἄλλων γυναικῶν χορευομένων¹⁾).

Πόσον δὲ βαθύτατα ἐρριζωμένον ἦτο τὸ ἔθιμον τοῦτο, δεικνύει τὸ ὅτι κατὰ τὸν IB'. αἰῶνα ἀναφέρεται ὅτι οἱ νεόνυμφοι ὠδηγοῦντο εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ «σὺν κρότῳ, λαλαγαῖς, χοροῖς καὶ κυμβάλοις»²⁾ καὶ τὸ ὅτι παρόμοια καὶ νῦν πολλαχοῦ συμβαίνουσι³⁾).

Φαίνεται δ' ὅτι ἡ ἐκκλησία εἶχε κατορθώσει διὰ τῶν ἀγώνων της ν' ἀντι-

Γαμήλιος πομπή.

καταστήσῃ ἐν μέρει τὰ κοσμικὰ ἄσματα δι' ἐκκλησιαστικῶν, νὰ προσδώσῃ δ' ἐκκλησιαστικὴν χροιάν εἰς τὴν γαμήλιον πομπήν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι νῦν ἐνιαχοῦ οἱ νεόνυμφοι ἐκ τῆς ἐκκλησίας πορεύονται οὐκαδε ὑπὸ ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα καὶ τῆ συνοδείᾳ ἱερέων τὰ ἑαυτῶν ἄμφια φερόντων.

Ἐν κέντροις μεγάλαις, ὡς λ. χ. ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔζων καὶ πολλοὶ

¹⁾ Χρυσοστόμοι, Εἰς ἐπιστολὴν Α'. πρὸς Κορινθίους ὁμιλία IB', Migne, PG. 61. 105. Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ὁμιλία IB', Migne, PG. 62. 386. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον, Migne, PG. 51. 239. 240. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ γυναικῶν καὶ κάλλους, Migne, PG. 63. 666, Ἠνωδώρου, Αἰθιοπικὰ 10. 41.

²⁾ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τῶν κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα βιβλία Θ', Θ' 297 καὶ 479. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀμάραντος ἢ γέροντος ἔρωτες (Notices et extraits des manuscrits 8.2. 121). Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ περιγράφεται ὁ νυμφίος βαδίζων εἰς τὴν οἰκίαν του μὲ τὸν στέφανον ἐπὶ κεφαλῆς. Ὅρα καὶ Μιχαὴλ Ἀκμινάτου τοῦ Χωναίου, Τὰ σοφώμενα 1. 12. 18.

³⁾ Μετὰ μουσικῶν ὀργάνων, φανῶν καὶ ᾠμάτων ὠδηγοῦσι τὴν νύμφην, μετὰ τὴν στέφην, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἐν Καλλιπόλει, μετὰ λαμπάδων δὲ καὶ ἐκκλησιαστικῶν ᾠμάτων ἐν Χιλῆ, Χιρκᾶ Γκιουμουλτζίνης (Θράκη), Νισύρω καὶ Βουρδουρίῳ Πισιδίας. Ὅρα Κλ. Ἰατρίδου, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα ἐν Ἀνατολῇ, Ξενοφάνους 3. 202, C. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen σ. 93.

ξένοι μὴ ἔχοντες ἰδίους οἴκους. Χάριν τῶν γάμων τῶν ξένων τούτων, ἤδη ἐπὶ Οὐάλεντος, ἐκτίσθη ἐν τῷ φόρῳ τοῦ Κωνσταντίνου οἶκος ἀπέναντι τοῦ Σενάτου, ὅστις ἐκάθη κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ δεξαμένου τὸν Μαρσιανόν. Ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ, *νυμφαίῳ* καλουμένῳ, κατὰ τὸν Κεδρηνόν, ¹⁾ «οἱ γάμοι ἐγίνοντο τῶν οὐκ ἔχόντων οἴκους».

Φυσικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὴν νύμφην τὸ πρῶτον εἰσερχομένην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ὑπεδέχετο ἡ πενθερά, ψαλλομένων σχετικῶν ᾠσμάτων καὶ συμβολικῶν τιμῶν πράξεων λαμβανουσῶν χώραν, τοιοῦτό τι ὅμως αἰ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν πηγαὶ ἀποσιωπῶσιν.

Ἐκεῖνο ὅπερ γνωρίζομεν εἶναι ὅτι οἱ νεόνυμφοι, εἰσερχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ὠδηγοῦντο εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον, οἱ δὲ προσκεκλημένοι παρεκάθητο εἰς τράπεζαν. ²⁾ Πιθανὸν ἐπ' ἴσης εἶναι καὶ ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ ἔθους ὑποστηρίζεται, ὅτι πολλάκις, μετὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὸν παστὸν, ὁ γαμβρὸς διὰ πρώτην φορὰν ἔβλεπε τὴν νύμφην, ³⁾ ἀνασύρων αὐτὸς ἢ διὰ συγγενοῦς τὸν πέπλον τὸν καλύπτοντα αὐτήν ⁴⁾ καὶ ὅτι τότε αἱ νύμφαι καμαρώνουσαι ἐλάμβανον δῶρα ὑπὸ τῶν οἰκείων καὶ φίλων, ⁵⁾ καίτοι καὶ περὶ τούτων πάλιν δὲν ὀμιλοῦσι πολὺ σαφῶς αἰ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν πηγαί.

Εἰσελθόντων τῶν νεονύμφων εἰς τὸ *κουβούκλιον* τοῦ ἀνδρός, ἤρχιζον οἱ συγγενεῖς καὶ κεκλημένοι νὰ προσφέρωσι τὰ ἐπιθαλάμια δῶρα ⁶⁾ καί,

¹⁾ Γ. Κεδρηνῶν, Σύνοψις Ἱστορ. 1. 610. 14.

²⁾ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Ἀμάραντος ἡ γέροντος ἔρωτες (Notices et Extraits des manuscrits 8. 2 121), Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἐλενουπόλεως, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία. Migne, PG. 34. 1025.

³⁾ Ὡς καὶ παρ' ἀρχαίους, Χ. Βουλοδήμου, Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σ. 26. Ἡ τοιαύτη τελετὴ καλεῖται νῦν ἐν Πόντῳ *ιδέα*.

⁴⁾ Τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνῶν, Ἔπη ἠθικά 2.666, Migne, PG. 35. 631 εἶναι οἱ στίχοι

*Χριστὸς δ' ἀνέφξε καλύπτειν
καὶ θάμβησεν ἰδὼν περικαλλέα νύμφην.*

Ὅτι διὰ πρώτην φορὰν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου ἔβλεπεν ὁ νυμφίος τὴν νύμφην εἶπε καὶ ὁ Χρυσόστομος, Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον, Migne, PG. 51.230. Ὅρα καὶ τὰ τοῦ Ἐθισταθίου Θεσσαλονίκης, 881.32, προτέλεια· ἡ πρὸ τῶν γάμων θεὰ ἴσως τὰ λεγόμενα θεώρητρα. Πβ. διὰ τὴν κάλυψιν τὰς σημερινὰς φρ. «αὐτὴ κουκουλώθηκε» ἢ «αὐτὴ σκεπάστηκε» ἢ «αὐτὴ σκέπασε τὸ κεφάλι της» ἀντὶ τοῦ ὑπανδρεῦθαι καὶ σημειώσων ὅτι οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὴν κάλυψιν ταύτην διέβλεπον σύμβολον ὑποταγῆς εἰς τὸν σύζυγον, Φ. Φαρμά, Ὁ γάμος παρ' Ἑλλήσι σ. 260.

⁵⁾ Ταῦτα καλοῦνται νῦν ἐν Καλλιπόλει *ξενιάσματα*, εἶναι δὲ τὰ τῶν ἀρχαίων ἀνακαλυπτήρια.

⁶⁾ Ἐθισταθίου Φιλοσόφου, Τὸ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν δρᾶμα ΙΑ'. 19.1, Φωτίου, Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν μάρτυρα Θέκλαν (Σ. Ἀριστάρχου, Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως λόγοι καὶ ὀμιλίαι ὀγδοήκοντα 2.375), Γ. Φραντζῆ. Χρονικ. 121.2.

προεξαρχόντων πολλάκις τῶν γονέων, ¹⁾ νὰ ψάλλωσιν ἀμοιβαδὸν ²⁾ τὰ πασικὰ ἄσματα, τουτέστι τὰ ἐπιθαλάμια, ³⁾ ὧν ἰδέαν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἔκ τε τῶν σημερινῶν καὶ ἔκ σφζομένων μεσαιωνικῶν ἐπιθαλαμίων, ἅτινα εἰς ὑπερκαθαρεύουσαν γεγραμμένα, δὲν ἀποδίδουσι τὸ λαϊκὸν πρότυπον ⁴⁾.

“Ὅπως ἂν ἔχη, τὰ μεσαιωνικὰ ἐπιθαλάμια, τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων

Ἐκ τῶν διασεδάσεων τοῦ γόμου.

ἐπιθαλαμίων ἀκολουθοῦντα, ⁵⁾ ἐξήρουν τὴν καταγωγὴν τῶν νυμφίων καὶ τὰ σωματικὰ καὶ ψυχικὰ προτερήματα αὐτῶν, παραβαλλομένων πρὸς ῥόδα·

¹⁾ Θεοδώρου Προδρομῶν, Τῶν κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα βιβλία Θ', Α'. 216.

²⁾ Foerster, Zwei neue Reden des Choricus Rh. M. 49.500.

³⁾ Ἐπιθαλαμίουσ ᾠδὰς καὶ ᾠδὰς ὑμεναίου τακτικὰ ἀναφέρουσιν οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς π.χ. ὁ Θ. Βαλοσμών (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 3 415.598), ὁ Λογγος, Τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην λόγοι Δ', 4.40, ὁ βιογράφος τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους (De Boor 2 28.14), ὁ Ἰωάννης Τζέτζης (Th. Pressel, Johannis Tzetzae epistolae ἀρ. 107 σ.96). Ὁ Βασιλάκης, Μονωδία (Μαί, Spicilegium Romanum 5.449), ὁ Κωνστ. Μανασῆς, Μονωδία ἐπὶ τῇ σεβαστῇ κυρῇ Θεοδώρα τῇ Κοντοστεφανίνῃ (Βυζ. Χρον. 7.630), ὁ Μιχ. Ψελλός, Χρονογραφία (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 4.274), ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος (C. Castellani, Epithalamio di Teodoro Prodromo per le nozze di Giovanni Comneno σ. 26. Περὶ γαμηλίων ᾠμάτων ὄρα καὶ Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5. 320.323).

⁴⁾ Παλαιότερα πασικὰ ἄσματα ὄρα ἐν τῷ Κρητικῷ δράματι Στάθη (Πιρᾶξ. Γ' στίχ. 505-526), Κ. Σάθα, Τὸ Κρητικὸν θέατρον σ. 173.

⁵⁾ Ἱμερίου Σοφιστοῦ, Ἐπιθαλάμιος εἰς Σεβήρον Λόγ. Α'. 2.13.15.19.21.

θακίνθους, κλήματα, κισσόν, δένδρα, τὰ ἄστρα, τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ κατέληγον πολλάκις εἰς εὐχὴν ὑπὲρ εὐημερίας τῶν νυμφίων. ¹⁾ Καθ' ὄλην τὴν νύκτα τοῦ γάμου ὁ ἔνθουσιασμός ἐπεκράτει πανταχοῦ. ²⁾ Χοροὶ ἐστήνοντο γυναικῶν ³⁾ καὶ ἀνδρῶν τὰ πρόσφορα τῷ γάμῳ ᾄδόντων καὶ δὲν ἠκούοντο ἢ οἱ ἦχοι τῶν αὐλῶν καὶ τῆς κιθάρας ⁴⁾ καὶ οἱ κρότοι τῶν κυμβάλων τῶν παιγνιωτῶν ⁵⁾ τῶν ᾄδόντων *παινέματα* ⁶⁾ καὶ συναζόντων στάμενα, ἀναμιγνύμενοι πρὸς τὸν ἦχον τῶν τυμπάνων ⁷⁾ καὶ τὰ *κούρταλα* τῶν συμποσιαζόντων, τὰ ὁποῖα τότε ἦσαν συχνότατα ⁸⁾.

Εἰς τοὺς χορούς, τοὺς παλαιοὺς νόμους, ὡς λέγει ὁ Χρυσόστομος, ⁹⁾ εἰς τοὺς ὁποίους εἰς παλαιότερους αἰῶνας ἐκαλοῦντο καὶ ὀρχησται ἕξ ἐπαγγέλματος καὶ μῖμοι, ¹⁰⁾ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἐξήτουν νὰ θέσωσι φραγμὸν.

¹⁾ *Θεοδώρου Προδρομοῦ*, Εἰς γάμον βασιλικὸν παιᾶν τοῖς δήμοις, Migne, PG. 133.1351. *Τοῦ αὐτοῦ*, Ἀμάραντος ἢ γέροντες ἔρωτες (Notices et extraits des manuscrits 8.2.126), Ἀχιλλεῖς στίχ. 1116. *C. Castellani*, Ἐνθ. ἀν. σ. 30.32.34.

²⁾ Καὶ ὁ Ἰουστινιάνειος κώδιξ (5.4.22) ὁμιλεῖ de pompa aliaque nuptiarum celebritate.

³⁾ *Νικ. Χωνιάτου*, Χρον. Διήγ. 655.11.

⁴⁾ *Ἀχμέι*, Ὀνειροκριτικὸν κεφ. 128.129 σ. 93.

⁵⁾ Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐνοοῦντο οἱ σαλπικταῖ, βουκινάτωρες, ἀνακαρισταὶ καὶ σουρουλισταὶ, *Γ Κωδικοῦ*, Περὶ τῶν ὀμφικιαλίων 49.3 «παιγνιώται ὅπου παίζουσι εἰς γάμους καὶ εἰς πανηγύρεις» ἀναφέρονται ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 59 φ. 130β χειρογράφῳ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς. Πβ. καὶ τὴν σημερινὴν παροιμ. φράσιν «γάμος χωρὶς παιχνίδια, φάβα χωρὶς κρομμύδια».

⁶⁾ Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου στί.οι 599 καὶ 754 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi).

⁷⁾ *Θεοδώρου Προδρομοῦ*, Τῶν κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα, βιβλία Θ'. ΣΤ'. 37.). Πβ. τὴν σημερινὴν Καρπαθιακὴν παροιμίαν «ὅποιος θέλει τούμπανα κάνει γάμον», *Ε. Μανωλακάκη*, Καρπαθιακά σ. 135, τὴν Ποντικὴν «ὁ γάμον θέλει τύμπανον κι' ἡ ἐγκλησία ψάλτεν» ὡς καὶ τὴν Πελοποννησιακὴν «ἀγάλια, ἀγάλια τὰ τούμπανα, τί ἔναι φτωχὸς ὁ γάμος».

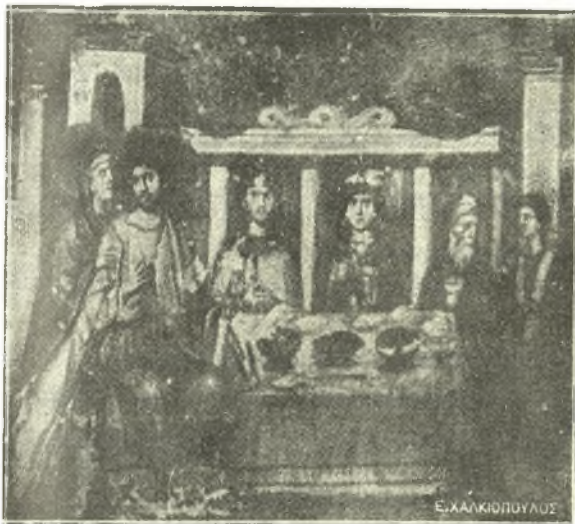
⁸⁾ *Χρυσοστόμου*, Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ὁμιλία IB', Migne, PG. 62.386. 388.389, *Ἡλιοδώρου*, Αἰθιοπικὰ ΣΤ'. 8, *Ἀχμέι*, Ὀνειροκριτικὸν κεφ. 129 σ. 92.93 (Rigaltius), *Μιχ. Ψελλοῦ*, Ἐπιστολαὶ (Κ. Σάβα. Μεσ. βιβλ. 5.320), *Νικήτ. Χωνιάτου*, Χρον. Διήγ. 655.11, *Θεοδώρου Προδρομοῦ*. Τῶν κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα βιβλία Θ', ΣΤ'. 374, *Ράλλη-Ποιτῆ*, Σύνταγμα 3.219.221. Τούτοις πβ. τὰς σημερινὰς παροιμίας «κι ὁ μεγάλος γάμος κι' ὁ μικρὸς κούρταλα ἔχουν» «ἄλλοῦ ν' τὰ κούρταλα κι' ἄλλοῦ οἱ γάμοι». Σημείωσον προσέτι ὅτι νῦν *πανδρολοῖ* σημαίνει μέγας θόρυβος καὶ ὅτι τοὺς κατὰ τὸν γάμον θορύβους ὑπαινίσσεται τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Ἀρτεμιδώρου (Ὀνειροκρ. 2.65) Ὁ γάμος καθ' ἕνα «ταραχὰς ἐπάγεται καὶ περιβοήσεις σημαίνει, οὐ γὰρ ἄνευ ταραχῆς συντελεῖται ὁ γάμος».

⁹⁾ *Χρυσοστόμου*, Εἰς ἐπιστολὴν Α'. πρὸς Κορινθίους ὁμιλία IB', Migne, PG. 61.103.

¹⁰⁾ *Ι. Ζωναρᾶς*, Εἰς ΚΔ'. κανόνα τῆς ἐν Λαοδικεῖα Συνόδου, *Ράλλη-Ποιτῆ*, Σύνταγμα 3.220, *Χρυσοστόμου*, Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ὁμιλία IB', Migne, PG. 62.386.

Ἄλλ' οὔτε τοῦ Χρυσοστόμου αἱ ἀποτροπαὶ οὔτε τῶν ἱερῶν συνόδων αἱ ἀπαγορεύσεις ¹⁾ ἴσχυσαν νὰ κωλύσωσιν ἔθιμα, ἅτινα ὡς νόμοι γάμου χαρακτηριζόμενα ἦσαν πάγκοινα καθ' ὅλην τὴν Βυζαντινὴν περιόδον, ἐξηκολούθησαν δὲ διὰ τῶν αἰώνων μέχρις ἡμῶν παραδοθέντα ²⁾.

Ἡ ἐκκλησία κατώρθωσε μόνον νὰ ἐπιβάλη εἰς τοὺς κληρικοὺς ν' ἀπερ-

Γαμήλιον συμπόσιον.

χωνται τοῦ γάμου, ὅταν «τὰ πρὸς ἀπάτην εἰσῆρχοντο παίγνια» καὶ ν' ἀπέχωσι τῶν χορῶν τοῦ γάμου. ³⁾ Καὶ ἔθεωρεῖτο μὲν κατὰ κανόνα μείωσις τῆς φαιδρότητος τοῦ γάμου ἢ ἔξ αὐτοῦ ἔλλειψις ἄσμάτων, ὑπῆρχον ὅμως καὶ σοβαρότεροι, οἵτινες, ἄνευ κιθαρωδῶν καὶ ἄσμάτων γαμηλίων ἐτέλουν τοὺς γάμους τῶν ⁴⁾.

Ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ Βυζαντινοῦ ὡς τοῦ ἀρχαίου γάμου

ἦτο τὸ γαμήλιον συμπόσιον, ⁵⁾ ὃ γάμος, ὡς κατ' ἀρχαίαν ἐλέγον οἱ Βυζαντινοὶ ⁶⁾.

Ἐπὶ τῆς παρατιθεμένης τραπέζης ἐχούσης πολύτιμα ἐπιτραπέζια 4

¹⁾ Ὁ ΝΓ'. κανὼν τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου ἐκέλευεν οἱ εἰς τοὺς γάμους ἀπερχόμενοι Χριστιανοὶ νὰ μὴ προσέχωσιν εἰς τοὺς ὄρχουμένους καὶ παίζοντας.

²⁾ Χρυσοστόμου, Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Ἐφεσίους ὑπόμνημα Κ', Migne, PG. 62.145. Ὅρα καὶ *Μαρθαῖον Βλασιάρην* σχολιάζοντα τὸν εὐθὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντα ΝΓ'. κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου καὶ παρατηροῦντα «ἡμέλειται δὲ τανῶν τὰ τοῦ κανόνος τούτου, (Ράλλη—Ποτλῆ, Σύνταγμα 6.163). Πβ. καὶ *I. Ζωναρᾶν* (Ράλλη—Ποτλῆ, Σύνταγμα 3.219).

³⁾ Κανὼν ΚΔ'. τῆς ἐν Τροῦλλῳ ΣΤ'. Συνόδου (Ράλλη—Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.356).

⁴⁾ *Μαχ. Φελλοῦ*, Τῷ Δρουγγαρίῳ κύρ Κωνσταντίνῳ (Κ. Σάδα, Μεσ. βιβλ. 5.319.320).

⁵⁾ *Γρηγόριου Ναζιανζηνοῦ*, Ἔπη ἠθικά· Β' στίχ. 670 (Migne, PG. 35.631), *Νικ. Χωνιάτου*, Χρον. Διήγ. 672.22.

⁶⁾ Πβ. τὴν μεσαιωνικὴν παροιμίαν ἀπὸ τῶν γάμων ἐρχομαι καὶ ἀπὸ τὴν πείναν πῶχον, ἥτις μὲ μικρὰς παραλλαγὰς εἶναι πολλαχοῦ γνωστὴ ὡς λ.χ. ἐν Ζακύνθῳ, Ἱπείρῳ, Καρπάθῳ, Μεγίστῳ, Κυζίκῳ, Σιατίστῃ καὶ Φιλιππουπόλει. Λέγεται δὲ γάμος τὸ γαμήλιον συμπόσιον καὶ σήμερον ἐν Σάμῳ, Χαλκιδικῇ καὶ Κερασσοῦντι τοῦ Πόντου.

καὶ ἑξαίρετα φαγητὰ καὶ ποτὰ, μακρόθεν πολλὰκις κομιζόμενα, ¹⁾ καθήμενοι οἱ κεκλημένοι ἔτρωγον, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν πρόσφορα ἄσματα καὶ ἑπαίνους εἰς τοὺς νεονύμφους ἄδοντες. ²⁾ Ἐν μάλιστα τῶν συνηθιζομένων γλυκυσμάτων ἦτο ὁ ἐκ μέλιτος πλακοῦς, ὃ σησαμοῦς, ὅστις κατὰ συνήθειαν ἐδίδεται, λησμονηθείσης τῆς ἀρχικῆς ἐννοίας τοῦ σησάμου, τοῦ διὰ πολυγονίαν διδομένου. ³⁾ Τόσον δ' ἦτο ἡ χρῆσις αὐτῆ τοῦ σησαμοῦντος διαδεδομένη, ὥστε καὶ σήμερον ἔτι παρέχεται οὗτος πολλαχοῦ ⁴⁾ *σαμουσᾶς*, κατὰ παραφθοράν, ἐν Μάνη, καλούμενος. Ἄς προστεθῆ δ' ἐνταῦθα ὅτι εἰς τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου δὲν ἐπετρέπετο νὰ παρίστανται ἱερεῖς, ἐὰν ὁ ἕτερος τῶν νυμφευομένων ἐδευτερογάμει, ἢ εἰσήρχοντο, ὡς εἶπομεν, παίγνια, ⁵⁾ καὶ ὅτι κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν καὶ νῦν σφριζομένην, ⁶⁾ χωριστὰ συνεποσίαζον οἱ ἄνδρες τῶν γυναικῶν, ⁷⁾ ὧν ἡ ἐν τῇ τραπέζῃ θέσις ἐκανονίζετο ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ ἀξιώματος τοῦ συζύγου ⁸⁾.

Ἡ νύμφη, κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ γάμου, καμαρώνουσα, ἐλάχιστα ἔτρωγεν ⁹⁾.

Οἱ κεκλημένοι, ἀφ' οὗ, προχωρησάσης τῆς νυκτός, ἔφαλλον τὸ κατακοιμητικὸν εἰς τοὺς νεονύμφους, ἀπήρχοντο, μόνους ἐν τῷ παστῷ αὐτοῦς ἀφίνοντες. Τότε ἐγένετο ἐνιότης τι, ὅπερ διὰ τὴν ἡμετέραν ἐποχὴν εἶναι

¹⁾ *Χαρίτωνος Ἀφροδισιεύς*, Τῶν περὶ Χαιρέαν καὶ Καλλιρρόην λό. οἱ Η', Γ'. 2.10.

²⁾ *Λογοσοτόμου*, Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ὁμιλία IB', Migne, PG. 62.386, *Θεοδώρου Προδροῦμον*, Ἀμάραντος ἢ γέροντος ἔρωτες (Notices et extraits des manuscrits 8.2.121. 122), *Tafel*. Eustathii opusc. 230.71. ἐξ.

³⁾ Ὅρα *Φωτίου*, Λεξικὸν σ. 5'0, *Θεοδώρου Προδροῦμον*, Ἀμάραντος 8,2.12'. Σχολιαστὴν Ἀριστοφάνους (Εἰρήν. 869). Ὁ Ν. Πολίτης, Γαμήλια σύμβολα (Λαογραφ. Σύμμεικτα 2.240) φρονεῖ ὅτι ὁ σησαμοῦς ἐδίδεται ὡς κοινὸν βρώμα καὶ δὴ ὡς οὐσιώδης τύπος πρὸς δήλων τῶν γάμου.

⁴⁾ Ἐν Κρήτῃ, Μάνη, Καλιπόλει καὶ Λάστῃ Γορτυνίας. Ἐν Καρπάθῳ κατὰ τὸν γάμον προσφέρεται *σησαμόμει*, γλύκισμα δὴλα διὴ ἐκ μέλιτος καὶ σησάμου.

⁵⁾ Κατὰ Νομοκάνονα νεότερον (χ. βιβλ. Βουλῆς ἀρ. 31 φ. 58α) καὶ μοναχός, ἐὰν ἀπέλθῃ εἰς γάμον, κανονίζεσθαι ἡμέρας λ'. Ὅρα τοῦ αὐτοῦ χ. καὶ φ. 37α καὶ 37β καὶ Migne. PG 119.1099, ἔτι δὲ *Ράλλη-Ποτλῆ*, Σύνταγμα 5. 388.

⁶⁾ Ἐν Σύμῃ π. χ. Πόντῳ καὶ Μακεδονίᾳ.

⁷⁾ *Λουκιανός*, Συμπόσ. 8 καὶ *Ἀρῆθου* σχόλια εἰς τὸ χωρίον (H. Rabe. Scholia in Lucianum 30.16). Ἐπιθι καὶ Φ. Κουκουλέ, Συμβολή εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν λαογραφίαν ἐν Ἀθηνῶς τόμ. 2.6. 146.

⁸⁾ Πουλλολόγος στίχ. 161 (*Wagner*, Carmina Graeca medii aevi).

⁹⁾ *Νικήτα Χανάτου*, Χρον. Διήγ. 672.22. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐπικρατεῖ καὶ νῦν ἐνι-αχοῦ. Ἐν Κρήτῃ καλεῖται *νυφέ*. Π Βλασιού, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 49. Ἐν τῇ περιοχῇ Σαράντα Ἐκκλησιῶν ἄλλοτε ἡ νύμφη ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἔτρωγε καὶ ὠμίλει ὀλίγον, *Κ. Χατζοπούλου*, Ἡ ἐπαρχία Σαράντα Ἐκκλησιῶν, Θρησκικὴ Ἐπετηρὶς 1.194. Ἐν Μακεδονίᾳ ἡ νύμφη μένει ἀπόστως καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου, *Χ. Πουλίου*, Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ γένους τῶν νῦν Ἑλλήνων σ. 32.

εἶναι παράδοξον. Ἐντὶ δὴ ἄρα οἱ νεόνυμφοι νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῆς πρώτης νυκτός, κατὰ πρότασιν τοῦ ἑτέρου ἢ καὶ κατὰ κοινήν συναίνεσιν, ἀπεφάσιζον μόνον εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ ν' ἀφοσιωθῶσιν καὶ οὕτω διῆγον εἰς τὸ ἕξῃς ὡς ἀδελφοὶ καὶ παρθένοι. Περὶ τούτου ἔχομεν πλείστας μαρτυρίας,¹⁾ ὡς πάλιν πολλὰς ἄλλας, καθ' ἃς, ἐν ᾧ οἱ προσκεκλημένοι ἠτοιμάζοντο ν' ἀναχωρήσωσι, κρυφίως ὁ νυμφίος, ἐγκαταλείπων τὴν νύμφην, ἐλάμβανε τὴν πρὸς τὸ ὄρος ἢ τὴν μονὴν ἄγουσαν²⁾.

Ἄλλ' ἄς ἀφήσωμεν τὰς ἕξαιρέσεις.

Τὴν ἐπομένην τὸ πρῶτὸ ἐγίνετο τὸ παραξύννημα τῶν νεονύμφων ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων ψαλλόντων σχετικὰ ἄσματα, ὧν ἰδέαν παρέχουσιν οἱ ἕξῃς στίχοι ἐκ δημοτικῶν παραφρασθέντες ποιημάτων

ἔγρεο, μὴ σε φύγη πέρδικος ἄγρα
ἶδε τὴν φίλην γυναῖκα
κομάει, τέθηλε, λάμπει,
ἡἷλιος τὰ σέθεν δέμνια φαίνει,
κυπάριττος πεφύκοι σῶ ἐνὶ κήπῳ³⁾,

πρὸς οὓς παραβλητέοι καὶ οἱ ἕξῃς ἐκ Κυπριακοῦ παραξύννηματος

ξύπνα, νῆε καὶ νεγόαμπρε
ξύπνα καὶ ξημέρωσε
ξύπνα καὶ τὴν πέρδικά σου,
ποῦ κοιμίζεται κοντά σου.

Τὴν ἐπομένην πρῶτῶ, κατὰ κοινὸν ἔθιμον, ἔπρεπε νὰ πεισθῶσιν οἱ προσκεκλημένοι καὶ οἱ συγγενεῖς ὅτι ἡ νύμφη ὑπῆρξε παρθένος. Τούτου ἕνεκα ἀνάγκη ἦτο νὰ ἐπιδειχθῇ ἡμαγμένος ὁ χιτῶν αὐτῆς, ἄλλως ὁ σύζυγος, προσβεβλημένος θεωρούμενος, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διαζευχθῇ τὴν σύζυγον⁴⁾.

¹⁾ Ἐπιτομή, Βίος ἐν ἐπιτομῇ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους Χρονογραφία 2.4.35 (De Boor), Βίος τῆς ὁσίας Μελάνης, *Anal. Boll.* 22.9. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου, *Vassiliev, Anecdota Graecobyzantina* σ. 155, *Παλλαδίου ἐπισκοποῦ Ἐλενουπόλεως*, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία (Migne, PG. 34.1025) *Νεοφύτου* πρεσβυτέρου μοναχοῦ καὶ ἐγκλείστου. Ἐγκώμιον εἰς τὸν βίον τοῦ Θεοφύτου πατρὸς ἡμῶν Θεοσεβίου τοῦ Ἀρσινόιτου, *Anal. Boll.* 26.185.15,186.2.

²⁾ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς Ἀβραμίου (Migne, PG. 115.48).

³⁾ Θεοδώρου Προδρομῶν, Ἀμάραντος ἢ γέροντος ἔρωτες (Notices et extraits des manuscrits 8.2.126).

⁴⁾ Προκοπίου, Ἀνέκδοτα 17.36 (Haury), Ἀρμενοπόλου, Ἐξάβιβλ. 4.15.10. Ὅρα καὶ χειρ. Νομοκάν. τῆς Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἐταιρ. ἀριθ. 129 φ. 203β καὶ χειρ.

Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἀληθὲς ὅτι μᾶς πιστοποιοῦσι κείμενα τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας,¹⁾ ἂν λάβῃ τις ὁμῶς ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἠμέβαιος παράγεται ἐκ τοῦ ἠμέβαιος, ἐπὶ τῇ διαρρήξει τοῦ ὁποῦ καὶ ἐψάλλετο,²⁾ ὅτι εἰς παλαιότερα κείμενα καὶ γαμηλία συμβόλαια ἐξαίρεται πάντοτε τὸ ὅτι ἢ νύμφη ἦτο ἢ ἔπρεπε νὰ ἦτο παρθένος,³⁾ ἔτι δ' ὅτι ἢ ἐπίδειξις τῆς παρθενίας καὶ σήμερον εἶναι ἐν χρήσει πολλαχοῦ,⁴⁾ τότε θὰ πεισθῇ ὅτι τὸ ἔθιμον ἦτο καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους εὐρύτερον⁵⁾.

Ἡ διάρκεια τῶν γαμηλίων διασκεδάσεων δὲν ἦτο βραχεῖα. Τὸ ὄκταήμερον ἦτο κανονικὸν χρονικὸν διάστημα, μετ' αὐτὸ δέ, λυομένων τῶν πασταδῶν,⁶⁾ (ὁπότε ἀνεγινώσκετο ὑπὸ τοῦ ἱερέως εὐχὴ εἰς λύσιν παστοῦ⁷⁾) καὶ τῶν ἄνωθεν τῆς γαμηλίου κλίνης ἀνηρημένων στεφάνων μετ' ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς (στεφάνων ἐπίλυσις),⁸⁾ ἀπεδίδοντο, ὡς προείπομεν, τὰ δανεισθέντα

Νομοκάν. τῆς Βιβλ. τῆς Βουλῆς ἀριθ. 6. σ. 195. Ἔπιθι περὶ τοῦ ζητήματος καὶ Α. Ἀδαμαντίου, Ἀγνεῖας πείρα ἐν Λαογρ. 3.130.131.

¹⁾ Διήγησις ἐξαιρετος Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου στίχ. 1041 (Legrand).

²⁾ Ὅρα *N. Πολίτην* ἐν Λαογραφίας 3.88.130. Σημειωτέον ὅτι τὴν ἐπίδειξιν τῶν παρθενίων εἶχον καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, *Zachariae v. Lingenthal*, *Jus Graecor.* 4.158.159.

³⁾ Ἐν προικοσημφώνῳ π. χ. τοῦ 136 μ. Χ. ἐν παλῶν (CPR. 24) ὁμολογεῖ ὁ γαμβρὸς ὅτι ἔλαβε παρὰ τῆς πενθερᾶς του χρυσοῦ δοκιμίου τετάρτας δέκα τρεῖς «ἐπὶ τῇ θυγατρὶ αὐτῆς Ἀφροδιτοῦτι παρθένῳ ὄσση». ἐν ἑτέρῳ τοῦ 190 μ. Χ. (CPR. 27) ὁμολογεῖ πάλιν ὁ γαμβρὸς ὅτι ἔλαβε φερνὴν ἐπὶ τῇ νύμφῃ «παρθένῳ ὄσση», καὶ ἐν τρίτῳ τοῦ ΣΤ'. μ.Χ. αἰῶνος ὁμολογεῖ ὁμοίως ὁ γαμβρὸς ὅτι λαμβάνει τὴν θυγατέρα τῆς Καλῆς παρθένον (CPR. 30). Ἡ Πουλχερία μέλλουσα νὰ ἐκλέξῃ ὡς σύζυγον διὰ τὸν ἀδελφὸν τῆς Θεοδόσιον τὴν Εὐδοκίαν, ἠρώτησε τὰς θείας αὐτῆς εἰ εἶμι παρθένος, *I. Μαλάβα*, Χρον. 354.15. Καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ δὲ Σατορνίνος τις ἀναγκασθεὶς ὑπὸ τῆς Θεοδώρας νὰ ὑπανδρευθῇ τὴν θυγατέρα τῆς ἑταίρας Χρυσομαλλοῦς «ξυγκαταδαρθῶν τῇ νύμφῃ καὶ διαπεπαρθευμένην εὐρών εἰς τινὰ τῶν ἐπιτηδεῶν ἐξήνεγκεν οὐ δὴ οὐκ ἄτρητον γῆμαι», *Προκοπίου*, Ἀνέκδοτα 17.36.

⁴⁾ Ὅς λ. χ. ἐν Καρύστῳ, Μάνη, Ἀλμαλῆ Μαλγάρων Θράκης, Μεγίστη, Παξοῖς. Ἐν Μακεδονίᾳ ὁ γαμβρὸς εὐρίσκων παρθένον τὴν νύμφην τὸ ἀναγγέλλει διὸ πυροβολισμῶν.

⁵⁾ Φ. Φαρμά, Ὁ γάμος παρ' Ἑλλήσι σ. 191.

⁶⁾ *Χρυσοστόμου*, Κατὰ μεθυόντων (Migne, PG. 50' 441. Κατὰ τὸ 1578 ἐν Κωνσταντινίᾳ ἢ εὐοχία τῶν γάμων δὲν διήρκει ὀλιγώτερον τῶν πέντε ἢ ὀκτὼ ἡμερῶν, *Κ. Λιοβοννώτου*, Ὁ εορτασμός τοῦ γάμου τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ ἐν Κωνσταντινουπόλει (Ἀνάπλασις τόμ. ΛΕ'. (περίοδ. Δ') ἀριθ. 4 σ. 6). Καὶ ἐν Κρήτῃ παλαιότερον ἐπὶ ὄκταήμερον διήρκει ὁ γάμος, *Π. Βλαστοῦ*, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 140.

⁷⁾ *A. Dmitriewskii*, Εὐχολόγιον σ. 5. Ἰδέαν τοῦ πῶς ἐγίνετο κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἢ ἐπίλυσις τῶν στεφάνων παρέχουσι τὰ σήμερον γινόμενα ἐν Βουρδουριῶ τῆς Πισιδίας, *Κ. Ἰακωβίδου*, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα ἐν Ἀνατολῇ, Ξενοφάνους τόμ. 3.206.

⁸⁾ Τοὺς στεφάνους, οἵτινες, ἂν ἦσαν τῆς ἐκκλησίας, ἀνέτιθεντο καὶ πάλιν εἰς τὸν ναόν. εἶχεν ἀποθέσει μετ' εὐχῆς εἰς τὸν παστὸν ὁ ἱερεὺς. Ὅρα καὶ *N. Πολίτου*, Γα-

κοσμήματα, φορέματα ἢ καὶ ἔπιπλα καὶ σκεύη ¹⁾ καὶ ἡ τελετὴ ἔληγε.

Καὶ ταῦτα μὲν κανονικῶς.

Αἱ διασκεδάσεις ὅμως φαίνεται ὅτι ἐξηκολούθουν καὶ μακρότερον χρόνον, δὲν εἶναι δ' ὑπερβολικὰ τὰ ἐν τοῖς νεωτέροις ποιήμασι λεγόμενα περὶ μηνιαίας διαρκείας τοῦ γάμου, ²⁾ ἀφ' οὗ καὶ ὠρισμένοι συγγραφεῖς μᾶς ὁμιλοῦσι περὶ διαρκείας τῆς χαρᾶς ἐπὶ ἓνα μῆνα ³⁾ ἢ ἐπὶ τριάκοντα καὶ ἕξ ἡμέρας ⁴⁾.

Τὸ ὅτι τρίμηνον διήρκει ὁ γάμος ἢ ἐπὶ ἓν ἔτος εἶναι βέβαια ποιητικὴ ἄδεια ⁵⁾.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

μήλια σύμβολα ἐν Λαογραφικοῖς συμμεϊκτοῖς τόμ. 2.235. Ἐν τῷ Εὐχολογίῳ μάλιστα ὑπάρχει καὶ εὐχὴ εἰς λύσιν στεφάνων τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ. Τότε ἀσπαζόμενοι οἱ γονεῖς τοὺς νεονύμφους ἤρχοντο οὕτω· «Δῶή σας ὁ Κύριος, παιδιά μου, ἀπὸ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς, καὶ πλῆθος σίτου, οἴνου καὶ ἐλαίου καὶ ἀπὸ παντός ἀγαθοῦ», *A. Dmitriewskii*, Εὐχολόγια 443.494.763.831.1017. *Goar*, *Eucholog.* 325.326. Ἡ ἐπίλυσις τῶν στεφάνων γίνεται καὶ νῦν ἐν Παξοῖς τὴν ὀγδόην ἀπὸ τοῦ γάμου ἡμέραν, ἐν Βουρδουρίῳ δὲ τῆς Πισιδίας τὴν νύκτα τῆς Τρίτης πρὸς τὴν Τετάρτην. *Κλ. Ἰατροίδου*, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα ἐν Ἀνατολῇ, Ξενοφάνους τόμ. 3.206. Ἡ διάλυσις τῶν παστάδων γίνεται σήμερον τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἐν Κύπρῳ, Αἰνῳ καὶ Κρήτῃ. Ἐν Κρήτῃ μάλιστα ἄδονται καὶ πάλιν παστικά ἄσματα, *Π. Βλαστοῦ*, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 141.

¹⁾ *Χρυσοσιόμον*, Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Ἐφεσίους ὑπόμνημα Κ', *Migne*, PG. 62.145.

²⁾ Ἀχιλληῖς στίχ. 1189.

³⁾ *Θεοδώρου Στουδίτου*, Ἐπιστολαί, Ἐπιστ. ΚΗ', *Migne*, PC. 99.1000.

⁴⁾ *Γ'. Φραντζῆ*, Χρον. 425.1.

⁵⁾ Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας στίχ. 2283 (ἔκδ. Α. Μηλιαράκη), Ἡμπερίος καὶ Μαργαρώνα στίχ. 523.526.